



## Panel 37 : Philosophy and Religion

1. The Existential Perspective in Novel “Ngao See Khao” (white shadow) 2013  
*SirinunThup-asa, Khamhaeng Visuddhangkoon*
2. Bodhisatta Ideology: Motivation for Life Development 2015  
*Saranya Wipatchawatee, Homhun Buarabha, Khanika Kamdee*
3. Analytical Study of Ethics of Educational Philosophy 2028  
in Theravada Buddhism  
*Krittaphars Saithongdee*
4. Nibbana in View of Thai Forest Monks 2045  
*Renu Meethet*



## The Existential Perspective in Novel “Ngao See Khao” (white shadow)

SirinunThup-asa<sup>1</sup>, Khamhaeng Visuddhankoon<sup>2</sup>

Faculty of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen University, Thailand  
Research on Center for Research on Plurality in the Mekong Region (CERP)

<sup>1</sup>E-mail: th.sirinun@gmail.com, <sup>2</sup>E-mail: vkhamh@kku.ac.th

### Abstract

The objective of this qualitative research is to study the perspective of existentialism and the novel Ngao See Khao. The results from Ngao See Khao suggest that human can be self - designed through consideration and possibility of actions in the world. It was also found that Ngao See Khao had both similarities to and differences from existentialism. The differences included the fact that human beings are subject to consistent truth in the world, which forces the protagonist in the novel to transform himself into a social material, consenting to be bound to rules, orders and regulations (being - in - itself). For example, he wanted his partner to have an abortion because of pregnancy out of wedlock. The similarities involved the fact that human beings are an element of being - for - itself, suffering from transforming oneself into a social material. An example of this is that the protagonist finally decides to return to the sense of self despite external oppressions from the society, which can imply that he epitomizes the state of absolute freedom. In summary, the novel Ngao See Khao demonstrates that human beings inevitably encounter problems regarding both human nature and the conditions of the world. Differences in each human being, however, depend on social diversity, e.g. belief, social values, norms, culture and environment. However, the conclusion in the novel agrees to the conviction that human beings are absolutely free from external influences.

**Keywords:** Perspective of existentialism, Existentialism

## โลกทัศน์แบบอัตถิภาวนิยมในนวนิยายเรื่อง เงาสีขาว

### บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา เงาสีขาวในฐานะโลกทัศน์แบบอัตถิภาวนิยม การศึกษาพบว่าโลกทัศน์แบบอัตถิภาวนิยมเน้นนำเสนอความเป็นมนุษย์ โดยชี้ให้เห็นถึงความเป็นจริงที่มนุษย์ต้องออกแบบตัวเองอย่างเสรี หากแต่อยู่ภายใต้เงื่อนไขของโลก (being - in - the - world) ทว่าความเป็นโลกกลับกลายเป็นข้อจำกัดของความเป็นไปได้ของเสรีภาพ (facticity) ฉะนั้นมนุษย์จึงเผชิญภาวะโดดเดี่ยว และทรมานทรมาย จากเงื่อนไขของโลก และเงื่อนไขของมนุษย์เอง เงาสีขาวในฐานะโลกทัศน์แบบอัตถิภาวนิยมจึงเสนอว่า มนุษย์ที่เกิดมาจำต้องเผชิญกับข้อเท็จจริงที่ไม่อาจเปลี่ยนแปลงได้บนโลกทำให้ในบางสถานการณ์ตัวเองเลือกทำตัวเองให้เป็นเสมือนวัตถุของคนอื่น (being - in - itself) ยินยอมให้ ระเบียบ กติกา ข้อบังคับอยู่เหนือตัวตน ดังที่ ตัวเอกต้องการให้คนรักทำแท้ง เพียงเพราะเกรงกลัวความผิดที่เคยมีเพศสัมพันธ์ก่อนแต่งงาน เป็นต้น แต่การที่มนุษย์เป็นองค์ประกอบของเสรีภาพ (being - for - itself) การยอมทำตนเป็นวัตถุยอมทำให้ตัวเองเกิดความรู้สึกทรมานทรมายกับชีวิตเช่น ความรู้สึกขัดแย้งหรือแปลกแยกกับตัวเอง ฉะนั้นบางสถานการณ์เขาจึงได้เลือกกลับมาเป็นตัวของตัวเองอีกครั้งหนึ่ง แม้ว่าจะมีการบีบบังคับจากเงื่อนไขทางสังคมในรูปแบบต่าง ๆ แต่ที่สุดแล้วตัวเอกก็ได้เสนอให้เห็นภาวะของเสรีภาพที่ไม่มีเงื่อนไขใด ๆ ด้วยการพิจารณาสถานการณ์อย่างไร้ขีดจำกัด

อย่างไรก็ตามเงาสีขาวได้ชี้ให้เห็นว่า มนุษย์มักจะได้พบเจอปัญหาประเภทเดียวกันคือ ปัญหาธาตุแท้ของมนุษย์และเงื่อนไขของโลก เพียงแตกต่างกันออกไปตามรายละเอียดภายในสังคม เช่น ความเชื่อ ค่านิยม จารีต ประเพณี สิ่งแวดล้อม เท่านั้น แต่ถึงที่สุดแล้วมนุษย์ก็ยอมเป็นผู้เลือกคุณค่าต่าง ๆ ให้กับตัวเอง เพราะวามมนุษย์ถือเป็นผู้มีเสรีภาพอย่างสมบูรณ์ (absolute freedom)

**คำสำคัญ:** โลกทัศน์แบบอัตถิภาวนิยม, อัตถิภาวนิยม



## **Bodhisatta Ideology: Motivation for Life Development**

Saranya Wipatchawatee<sup>1</sup>, Homhun Buarabha<sup>2</sup>, Khanika Kamdee<sup>3</sup>

<sup>1</sup> Phd. Student of Eastern Religion and Philosophy Program

<sup>1-3</sup> Faculty of Humanities and Social Sciences

<sup>1-3</sup> Khon Kaen University, Thailand

<sup>1</sup>E-mail: pim\_pure@hotmail.com

### **Abstract**

The research of Bodhisattva ideology: Motivation for the development of life is qualitative research. The purpose is to study the Ideology of the Bodhisattva. Motivation of the Bodhisattva. Analyze the Bodhisattva Ideology: Motives for life development by studying the information from the Tipitaka, documents and related research. The study indicated that Bodhisattva is a person who performs the acts of enlightenment as the Buddha who be wisdom seeing the threat of birth, age and death in the cycle of rebirth as a terrible calamity. So the lord Buddha think of the way out of the disaster through reflection about the way out of suffering and desire to rescue all the human beings as a salvation in samsara. The Bodhisattva's life is for the sake of great self-efficacy and for the sake of oneself and others in order to achieve the ultimate goal is enlightenment as the Buddha and help the human beings out of suffering, this is ideology or motivational force in life development.

**Keywords:** ideology, bodhisattva, motivation, life development

## อุดมการณ์พระโพธิสัตว์: แรงจูงใจในการพัฒนาชีวิต\*

### บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่องอุดมการณ์พระโพธิสัตว์: แรงจูงใจในการพัฒนาชีวิตครั้งนี้เป็นวิจัยเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิดอุดมการณ์ของพระโพธิสัตว์ แนวคิดแรงจูงใจของพระโพธิสัตว์ และวิเคราะห์อุดมการณ์พระโพธิสัตว์: แรงจูงใจในการพัฒนาชีวิต โดยทำการศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎก เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผลการศึกษาพบว่า พระโพธิสัตว์เป็นบุคคลผู้บำเพ็ญบารมีเพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เป็นผู้มีปัญญาฉลาด เห็นภัยแห่งความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตายในวัฏสงสารว่าเป็นภัยที่น่ากลัว จึงคิดหาทางพ้นจากภัยนั้น ด้วยการคิดตรึกตรองหาทางพ้นทุกข์และปรารถนาจะช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นภัยในสังสารวัฏ การดำเนินชีวิตของพระโพธิสัตว์จึงเป็นไปเพื่อการบำเพ็ญบารมีอย่างยั้งยวดเพื่อประโยชน์แห่งตนและผู้อื่น สู่การบรรลุเป้าหมายสูงสุดคือตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าและช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ อันเป็นอุดมการณ์หรือแรงจูงใจในการพัฒนาชีวิต

**คำสำคัญ:** อุดมการณ์, พระโพธิสัตว์, แรงจูงใจ, การพัฒนาชีวิต

---

\* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของดัชนีนิพนธ์เรื่องปัจจัยที่ก่อให้เกิดบุคลิกภาพพระโพธิสัตว์เพื่อความเป็นพระพุทธเจ้าในพุทธปรัชญาเถรวาทของนางสาวสร้อยญา วิภาชชาติ

## บทนำ

พระโพธิสัตว์เป็นบุคคลที่มีความสำคัญแก่มวลมนุษยชาติ เพราะเป็นผู้มีศักยภาพทางสติปัญญา มีใจฝักใฝ่จดจ่ออยู่ในคุณธรรมและบำเพ็ญเพียรในการสร้างบารมีเพื่อบรรลุโพธิญาณและตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า มีปณิธานในการช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นจากความทุกข์ จึงมีชีวิตอยู่ด้วยการพัฒนาตนให้บรรลุเป้าหมายและเป็นไปเพื่อประโยชน์และความสุขของสรรพสัตว์อยู่เสมอ บุคคลที่จะบรรลุเป้าหมายอันสูงส่งนี้ได้ จำเป็นจะต้องมีอุดมการณ์เป็นแรงจูงใจในการบำเพ็ญบารมีอย่างยืดยาวต่อเนื่องกันหลายภพหลายชาติ ทั้งทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขา จำแนกออกเป็นบารมี 10 ทศ อุปบารมี 10 ทศ และปรมัตถบารมี 10 ทศ รวมเป็นบารมี 30 ทศ (ขุ.พุทธ.(ไทย), 33/76/435) จนกว่าจะบรรลุเป้าหมายคือการตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังจะกล่าวต่อไปในบทความเรื่องอุดมการณ์พระโพธิสัตว์: แรงจูงใจในการพัฒนาชีวิตและสังคม

ในบทความนี้จะได้นำเสนออุดมการณ์ของพระโพธิสัตว์ แรงจูงใจของพระโพธิสัตว์ และวิเคราะห์อุดมการณ์พระโพธิสัตว์: แรงจูงใจในการพัฒนาชีวิต เพื่อเป็นแนวทางในสร้างความสงบสุขแก่ตนเองและสังคมต่อไป

## วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิดอุดมการณ์ของพระโพธิสัตว์
2. เพื่อศึกษาแนวคิดแรงจูงใจของพระโพธิสัตว์
3. เพื่อศึกษาวิเคราะห์อุดมการณ์พระโพธิสัตว์: แรงจูงใจในการพัฒนาชีวิต

## คำนิยาม

**อุดมการณ์** หมายถึง เป้าหมายแห่งชีวิตที่มีความดี ความงาม ในงานวิจัยนี้หมายถึงเอาอุดมการณ์พระโพธิสัตว์ที่มีเป้าหมายมุ่งสู่การตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า และช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ

**พระโพธิสัตว์** หมายถึง บุคคลผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า จึงมุ่งมั่นบำเพ็ญบารมี 10 ประการคือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขา

**แรงจูงใจ** หมายถึง สิ่งที่เป็นพลังงานกระตุ้นให้แต่ละบุคคลกระทำพฤติกรรม เพื่อบรรลุตามเป้าหมายของแต่ละบุคคล และช่วยสนับสนุนให้พฤติกรรมนั้นๆ ให้คงอยู่ ซึ่งแรงจูงใจของพระโพธิสัตว์ก็คือความปรารถนาที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าและช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ จึงมุ่งมั่นบำเพ็ญบารมี 10 ประการอย่างยืดยาว

**การพัฒนาชีวิต** หมายถึง การพัฒนาร่างกาย จิตใจ ปัญญา และสังคมสิ่งแวดล้อม อันเป็นการพัฒนาชีวิตแบบองค์รวมด้วยหลักไตรสิกขาที่ประกอบด้วยศีล สมาธิ และปัญญามาเป็นแนวทางในการพัฒนา ในการวิจัยครั้งนี้การพัฒนาชีวิตของพระโพธิสัตว์เกิดจากอุดมการณ์หรือเป้าหมายที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าและช่วยเหลือสรรพสัตว์ อันถือว่าเป็นแรงจูงใจในการพัฒนาชีวิต

## วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพจากเอกสาร (Documentary Research) โดยศึกษาจากพระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ฉบับภาษาไทย ปี พ.ศ. 2539 ตลอดทั้งอรรถกถา อรรถกถา ปกรณ์วิเศษ และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จากนั้นนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ ตีความ สังเคราะห์ บูรณาการ อภิปราย และสรุปผล

## ผลการวิจัย

### 1. แนวคิดอุดมคติของพระโพธิสัตว์

คำว่า “โพธิสัตว์” แยกเป็นสองคำ คือ คำว่า “โพธิ” กับคำว่า “สัตว์” รวมเป็น “โพธิสัตว์ (ภาษาสันสกฤต)” หรือ “โพธิสัตว์ (ภาษาบาลี)” หมายถึง บุคคลผู้ที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2551: 117) นักปราชญ์ส่วนมากมองว่า สัตต (ภาษาบาลี) หรือ สัตตว (ภาษาสันสกฤต) ความหมายตามรูปศัพท์ หมายถึง “สิ่งมีชีวิตที่มีเหตุผล (ทรงไว้ซึ่งโพธิ) สิ่งมีชีวิตเพื่อโพธิคือ กำลังจะบรรลุโพธิ สิ่งมีชีวิตแห่งความฉลาด มุ่งหมายเพื่อโพธิ กำลังจะบรรลุโพธิ หรือบุคคลที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเท่านั้น (H. Kern, 1974: P. 65) พุทธปรัชญาเถรวาทได้ให้ความหมายของพระโพธิสัตว์ว่า ท่านผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งกำลังบำเพ็ญบารมี 10 คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขา (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), 2551: 278)

พุทธปรัชญาเถรวาทได้ให้ความหมายของพระโพธิสัตว์ว่า ท่านผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งกำลังบำเพ็ญบารมี 10 คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขา (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), 2551: 278) มหาปทานสูตร ในพระสุตตันตปิฎก ที่ฉนิกาย มหาวรรค ได้ให้ความหมายว่า พระโพธิสัตว์ หมายถึง บุคคลที่บรรลุโพธิ เป็นผู้ฉลาด มีคุณธรรม มีสติปัญญาสามารถช่วยเหลือผู้อื่นหรือสรรพสัตว์ด้วยวิธีพิเศษเหนือกว่าสัตว์ธรรมดาทั่วไป เป็นสัตว์ที่ฉลาดควรแก่การบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ (ที.ม. (ไทย) 10/1-15/ 17-32) เป็นบุคคลผู้บำเพ็ญบารมีเพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เป็นผู้ที่มีปัญญาฉลาด เห็นภัยแห่งความเกิดความแก่ ความเจ็บ และความตายในวัฏสงสารว่าเป็นภัยที่น่ากลัว จึงคิดหาทางพ้นจากภัยนั้น คิดตรึกตรองหาทางพ้นทุกข์ (สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, 2498: 37) มีใจฝึกใฝ่จดจ่ออยู่ในมรรคทั้ง 4 คือ โสดาปัตติมรรค สกิทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตมรรค เพื่อบรรลุโพธิญาณ (ที.ม. (ไทย) 10/17/11; ม.อ. (ไทย) 14/166/234) สอดคล้องกับมติมหาเถรสมาคมและนักปราชญ์ตะวันตกที่ใช้คำว่า สัตตว ว่าหมายถึง ตั้งใจ มุ่งหมาย (ที่จะบรรลุโพธิแสวงหาโพธิ กำลังบำเพ็ญความดีให้ถึงโพธิ) (H. Kern, 1974: P. 71) การดำเนินชีวิตของพระโพธิสัตว์จึงเป็นไปเพื่อบำเพ็ญบารมีอย่างยิ่งยวดเพื่อประโยชน์แห่งตนและผู้อื่น บนรากฐานแห่งความรักในโพธิญาณและความเมตตากรุณาต่อสรรพสัตว์ทั้งปวง

อุดมการณ์ มีความหมายว่า อุดมคติอันสูงส่งที่จูงใจมนุษย์ให้พยายามบรรลุถึง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554: 953) โดยคำว่า อุดมคติ หมายถึง จินตนาการที่ถือว่าเป็นมาตรฐานแห่งความดี ความงาม และความจริง เรื่องใดเรื่องหนึ่งที่มีมนุษย์ถือว่าเป็นเป้าหมายแห่งชีวิตของตน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554: 962) ดังนั้นอุดมการณ์พระโพธิสัตว์

จึงหมายถึง เป้าหมายแห่งชีวิตที่มีความดี ความงาม อันมุ่งสู่การตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า และช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ อุดมการณ์ของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทปรากฏครั้งแรกตอนที่พระพุทธเจ้าทรงเล่าประวัติของพระองค์เองในสมัยที่ยังเป็นโพธิสัตว์ บำเพ็ญบารมีตั้งแต่อดีตชาติจนถึงชาติสุดท้ายก่อนตรัสรู้ รวมถึงการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์องค์อื่นๆด้วย พระองค์ทรงเล่าถึงพระองค์เองตั้งแต่เริ่มคิดที่จะช่วยตนเองและผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ ความคิดครั้งแรกที่ปรารถนาว่าจะเป็นพระพุทธเจ้าในชาตินั้น พระองค์พามาตาออกเดินทางไกลไปค้าขายทางทะเล โดยอาศัยสำเภาไปยังแคว้นสุวรรณภูมิ แต่สำเภาแตกกลางทะเล พระองค์ให้มารดาเกาะหลังแล้วพายน้ำเพื่อขึ้นฝั่ง ขณะที่ว่ายน้ำอยู่นั้น เกิดความคิดว่า “เราตรัสรู้แล้วจะให้ผู้อื่นตรัสรู้ด้วย เราพ้นแล้วจะให้ผู้อื่นพ้นด้วย เราข้ามได้แล้วจะให้ผู้อื่นข้ามได้ด้วย” แล้วพามาตาวายน้ำอยู่ท่ามกลางทะเล 2-3 วันจะถึงฝั่ง นี่เป็นอุดมคติที่มีความกรุณาอยู่ในจิต เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกที่คิดจะช่วยผู้อื่นให้พ้นทุกข์ของพระโพธิสัตว์ ทั้งคำพูด และการกระทำ กว่าจะเกิดแก่พระโพธิสัตว์แต่ละครั้งนั้นก็กินเวลานานรวมถึง 19 อสงไขยเศษ

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทระบุไว้ว่า พระโพธิสัตว์จะต้องบำเพ็ญบารมี 10 ประการอย่างยิ่งยวดทั้ง 3 ระดับ รวมเป็นบารมี 30 ทศน์ จะต้องมียุทธการและเป้าหมายที่มีลักษณะ 4 ประการ คือ (1) **อุมมังคะ** คือ ประกอบไปด้วยปัญญาอันเชี่ยวชาญหาญกล้า หรือมีปัญญาอย่างชาญฉลาด รู้จักไตร่ตรองคิดหาเหตุผลอย่างรวดเร็ว มีศักยภาพในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าได้อย่างรวดเร็วและมีประสิทธิผลที่ดี รู้จักแยกแยะความดีความชั่ว ว่าเป็นสิ่งที่ควรทำ ไม่ควรทำ ถ้าไม่ทำจะมีผลดี ชั่ว มากน้อยแค่ไหน ทำแล้วจะเกิดผลดี เลว ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่นอย่างไร โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นผู้มีความกล้าหาญตัดสินใจแก้ปัญหาที่คิดว่าเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นมากที่สุด, (2) **อวัตถานะ** คือ ประกอบได้ด้วยพระอธิษฐานอันมั่นคง มิได้หวั่นไหว หรือมีอุดมการณ์อันมั่นคง ทั้งนี้เพราะพระโพธิสัตว์เป็นผู้ประกอบไปด้วยพระอธิษฐานอันมั่นคงไม่หวั่นไหว คือ เป็นผู้มิจิตอันแน่วแน่มั่นคงในสิ่งที่กำลังกระทำ ไม่คิดละเลิกในสิ่งที่ทำเสียกลางคัน トラบใดที่ภารกิจอันนั้นยังไม่ถึงที่สุด คือ ความสำเร็จก็ไม่ละทิ้งให้เสียการอธิษฐานธรรมนี้ย่อมมาพร้อมกับธรรมอีก 3 ประการ คือ วิริยะ ขันติ และสัจจะ ทั้ง 4 ประการนี้ เป็นธรรมที่มีประกอบอยู่ด้วยกัน เมื่อยกขึ้นข้อหนึ่งก็ย่อมมีอีก 3 ข้อประกอบอยู่ด้วยเสมอ เมื่อมีความตั้งมั่นในกิจอันใดอันหนึ่งอย่างมั่นคงแล้ว จำต้องกระทำด้วยความวิริยะ และอดทน ทั้งอดทนต่อการกระทำกิจอันนั้นและอดทนต่อสิ่งยั่วยุต่างๆ ที่อาจเป็นตัวขัดขวางไม่ให้กิจที่กระทำดำเนินไปได้อย่างสะดวก สุดท้าย คือ มีความจริงใจที่จะกระทำกิจให้ลุล่วงจนถึงที่สุด กิจนั้นจึงจะสัมฤทธิ์ผลได้, (3) **หิตจริยา** คือ ประกอบไปด้วยเมตตาแก่สัตว์เป็นเบื้องหน้า หรือมีความเมตตากรุณาเป็นที่สุด ประการนี้พระโพธิสัตว์เป็นผู้ประกอบด้วยเมตตาเป็นเบื้องหน้า เป็นผู้ประพฤติประโยชน์ด้วย นั่นคือ ภารกิจที่ต้องกระทำตามหน้าที่ คือ เป็นการบำเพ็ญบารมีธรรม, และ (4) **อุตสาหะ** คือ ประกอบไปด้วยความเพียรอันมั่นคงหรือมีความเพียรอย่างแรงกล้า พระโพธิสัตว์ผู้ประกอบด้วยความเพียรที่มั่นคงไม่ย่อท้อต่อความลำบากที่เกิดขึ้นในวัตรปฏิบัติของตน เป็นผู้ซื่อตรงมั่นคงต่อเป้าหมายสูงสุด ด้วยความรักความปรารถนาต่ออุดมมุ่งหมายสูงสุด คือ พระโพธิญาณ จึงทำให้พระโพธิสัตว์เป็นผู้มีความอุตสาหะ ฝ่าฟันอุปสรรคต่างๆ ด้วยคุณธรรมเฉพาะตน ไม่มีจิตคิดสยบต่อมารคือกิเลส เป็นต้น อันเป็นความชั่วที่คอยยั่วหรือขัดขวางไม่ให้บำเพ็ญความดีอย่างเต็มที่ เป็นผู้ข้ามพ้นปัญหาต่างๆ ด้วยความอุตสาหะยิ่ง และเพราะการจะบรรลุถึงความ เป็นพระพุทธเจ้าเป็นสิ่งที่ได้โดยยาก แต่หากพระโพธิสัตว์สามารถข้ามพ้นความยากลำบากนั้นไปได้ ด้วยความมุ่งมั่นไม่ยอมแพ้ พระโพธิสัตว์ก็สามารถบรรลุถึงความสำเร็จคือความเป็นพระพุทธเจ้าได้อย่างแน่นอน ดังคำอุปมาซึ่งแสดง



ให้เห็นถึงความยากลำบากในการที่จะได้บรรลุถึงพุทธภาวะว่า “ผู้ใดสามารถที่จะใช้กำลังแขนของตนว่ายข้ามห้วงแห่งจักรวาลทั้งสี่ เป็นน้ำผืนเดียวกันหมดแล้วถึงฝั่งได้ ผู้นั้นย่อมบรรลุถึงความเป็นพระพุทธรเจ้าได้” (ขุ.ชา.อ. 3/55-56) คุณลักษณะทั้ง 4 ประการข้างต้น ถือว่ามีความสำคัญในกระบวนการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ที่มุ่งสละทุกอย่างแม้กระทั่งชีวิตตนเอง เพื่อประโยชน์สุขแก่มวลมนุษยชาติ อย่างเท่าเทียมกันเรื่อยไปจนกว่าจะบรรลุเป้าหมายสูงสุด คือ พระสัพพัญญูญาณ อย่างไรก็ตาม คุณลักษณะทั้ง 4 ประการนั้น สามารถสรุปลงเป็น 2 ประการ คือ (1) ช่วยเหลือสรรพสัตว์อย่างไร้ขอบเขต หรือมุ่งประโยชน์ผู้อื่น(ปรัตถะ) และ (2) บำเพ็ญบารมีธรรมเพื่อบรรลุโพธิญาณ หรือมุ่งประโยชน์ตน (อัตตัตถะ)

อนึ่งคุณลักษณะ 4 ประการนั้น ข้อ 3 ที่ว่าด้วยอวัตตانا คือ ประกอบไปด้วยพระอริชฐานอันมั่นคงมิได้หวั่นไหวนั้น หมายถึง อุดมการณ์อันมั่นคงเป็นอจลศรัทธา (ศรัทธาที่ไม่หวั่นไหว หรือความเชื่อมุ่งมั่นที่ไม่คลอนแคลนในเป้าหมาย) แสดงให้เห็นลักษณะของความเด็ดเดี่ยวกล้าหาญ เพราะการดำเนินชีวิตของพระโพธิสัตว์มีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์อยู่กับภาระที่จะพึงบำเพ็ญประโยชน์ 2 ประการข้างต้น ซึ่งเป็นคุณลักษณะที่พระโพธิสัตว์ทุกองค์ต้องมี และประโยชน์ทั้งสองนั้นก็มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด กล่าวคือ การบำเพ็ญประโยชน์เพื่อผู้อื่นอย่างไร้ขอบเขต อันเป็นการอุทิศตนให้เป็นประโยชน์แก่มวลสัตว์ทั้งปวงก่อนที่จะบรรลุโพธิญาณ

อย่างไรก็ตาม การบรรลุโพธิญาณได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้านั้นเป็นเรื่องยาก พระโพธิสัตว์จะต้องผ่านบำเพ็ญบารมีอย่างยิ่งยวดมาเป็นเวลายาวนาน เป็นผู้ประสบความยากลำบากในชีวิตนานปีการ นับตั้งแต่การยอมสละทรัพย์สินภายนอกกาย จนถึงการยอมสละชีวิตของตนเข้าแลกเป็นที่สุด การปฏิบัติเช่นนั้นก็ต้องประกอบด้วยความเต็มใจของตน หากไม่สามารถปฏิบัติได้ ความหมายของคำว่าพระโพธิสัตว์ในตัวบุคคลนั้นก็ไม่สามารถเกิดขึ้นตามความเต็มใจและตั้งใจจึงเป็นคุณสมบัติที่สำคัญสำหรับพระโพธิสัตว์ แม้จะต้องเผชิญกับสถานการณ์ที่ต้องแลกด้วยชีวิต แต่พระโพธิสัตว์จะต้องไม่หวาดหวั่นต่อสถานการณ์เช่นนั้น ตรงกันข้ามกลับมีใจมุ่งมั่นเด็ดเดี่ยวพร้อมที่จะเผชิญกับสถานการณ์ที่ประสบความสำเร็จ และยินดีด้วยความมุ่งมั่นที่จะอุทิศตนเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น โดยหวังให้คุณธรรมความดีที่บำเพ็ญนั้น เป็นปัจจัยให้ได้บรรลุโพธิญาณ ซึ่งการจะบรรลุผลสำเร็จได้นั้นต้องใช้เวลายาวนานและเป็นสิ่งยาก ดังข้อความที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า “การเกิดเป็นมนุษย์ได้มาโดยยาก ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายเป็นอยู่ลำบาก การพึงธรรมของสัตว์บุรุษหาได้ยาก การเกิดขึ้นแห่งพระพุทธรเจ้าทั้งหลายหาได้ยาก” (ขุ.ธ. (ไทย) 25/182/90)

จึงอาจกล่าวได้ว่า พระโพธิสัตว์เป็นผู้บำเพ็ญบารมีอย่างยิ่งยวดเพื่อบรรลุโพธิญาณ การดำเนินชีวิตของพระโพธิสัตว์จึงเป็นไปเพื่อสร้างบารมี เน้นการเสียสละช่วยเหลือผู้อื่นไปพร้อมๆ กับการบำเพ็ญบารมีด้วยวิธีอื่น ๆ เพื่อพระโพธิญาณจึงทำให้พระโพธิสัตว์สามารถกระทำได้อย่าง เบื้องต้นตั้งแต่การสละสิ่งของภายนอกจนถึงสละชีวิตตนเองและสิ่งที่เสมอด้วยชีวิต คือ บุตร และภรรยาของตน

## 2. แนวคิดแรงจูงใจของพระโพธิสัตว์

แรงจูงใจ หมายถึง สิ่งที่เป็นพลังกระตุ้นให้แต่ละบุคคลกระทำพฤติกรรม เพื่อบรรลุตามเป้าหมายของแต่ละบุคคล และสนับสนุนให้พฤติกรรมนั้นๆ ให้คงอยู่ (Steers & Porter, 1975: 5) ซึ่งแรงจูงใจของพระโพธิสัตว์ก็คือ ความปรารถนาที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าและช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ จึงมุ่งมั่นบำเพ็ญบารมี 10 ประการ อย่างยิ่งยวด ตามความหมายแล้ว แรงจูงใจเป็นปัจจัยที่สำคัญประการหนึ่ง ที่มีผลต่อพฤติกรรมมนุษย์ เพราะเป็นตัวการที่ทำให้เกิดพลังในพฤติกรรมของมนุษย์ เป็นสิ่งกระตุ้นเพื่อพยายามให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ต้องการ หรือเพื่อให้ถึงเป้าหมาย แรงจูงใจจึงเป็นแรงกระตุ้นก่อนที่จะได้ผลลัพธ์ออกมา เป็นความรู้สึกซึ่งไม่อาจหยุดนิ่งได้ เป็นพลังอะไรก็ตามที่ทำให้มนุษย์กระทำกิจกรรมหนึ่งลงไปเพื่อลบเลือนสภาพการขาดหรือเพื่อทดแทนพลังบางอย่าง (Sandford & Wright, 1970: 240) เป็นสิ่งที่เป็นพลังงานกระตุ้นให้แต่ละบุคคลมีพฤติกรรม เพื่อบรรลุตามเป้าหมายของแต่ละบุคคล และช่วยสนับสนุนให้พฤติกรรมนั้นๆ ให้คงอยู่ เป็นแรงดลใจให้เกิดการกระทำ เป็นสิ่งยู่ให้มนุษย์ไปถึงวัตถุประสงค์ และเป็นความต้องการของบุคคลที่จะฟันฝ่าอุปสรรคเพื่อให้บรรลุเป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้แรงจูงใจยังหมายถึงแรงกระตุ้นที่ทำให้มนุษย์กระทำกิจกรรมหรือมีพฤติกรรมออกมา เป็นพฤติกรรมที่นำไปสู่เป้าหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นสาเหตุที่ก่อให้เกิดการแสดงพฤติกรรมเพื่อตอบสนองความต้องการที่มีอยู่ และความต้องการที่มีความเข้มข้นมากที่สุดจะเป็นแรงจูงใจให้มนุษย์แสดงพฤติกรรมออกมา กล่าวโดยสรุป แรงจูงใจเป็นปัจจัยผลักดันให้บุคคลแสดงพฤติกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งออกมา รวมถึงเป็นความต้องการที่จะเอาชนะอุปสรรคต่าง ๆ เพื่อบรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมายที่กำหนดไว้

นักจิตวิทยาตะวันตกกล่าวถึงทฤษฎีแรงจูงใจไว้มากมาย ดังเช่นทฤษฎีแรงจูงใจของมาสโลว์ (Maslow) ได้กล่าวถึงแรงจูงใจในทัศนะพื้นฐานเกี่ยวกับความต้องการว่ามี 3 ประการ คือ (1) มนุษย์ทุกคนมีความต้องการ และต้องการจะมีอยู่ตลอดเวลาและจะเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ, (2) ความต้องการที่ได้รับการตอบสนองแล้ว จะไม่เป็นแรงจูงใจสำหรับพฤติกรรมของบุคคลอีกต่อไป ความต้องการที่จะมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมต้องเป็นความต้องการที่ยังไม่ได้รับการตอบสนอง, และ (3) ความต้องการของบุคคลเป็นลำดับขั้นจากต่ำไปหาสูง ในขณะที่ความต้องการลำดับขั้นต่ำได้รับการตอบสนองแล้ว ความต้องการลำดับที่สูงขึ้นขึ้นไปก็จะตามมา แต่หากว่าบุคคลรู้สึกว่าการต้องการในลำดับขั้นต่ำที่ได้รับการตอบสนองไปแล้วนั้นถูกกระทบกระเทือน ก็จะกลับมานึกถึงความต้องการในลำดับขั้นอีก (Malow, 1954: 158) มาสโลว์ได้จัดลำดับขั้นความต้องการของมนุษย์อันเป็นแรงจูงใจที่นำไปสู่พฤติกรรมให้บรรลุผลสำเร็จไว้ 5 ลำดับ ดังนี้ (1) ความต้องการทางร่างกาย (Physiological Needs) เป็นความต้องการขั้นพื้นฐานเพื่อความอยู่รอด เช่น อาหาร น้ำ ความอบอุ่น ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค เป็นต้น มาสโลว์ได้กำหนดตำแหน่งซึ่งความต้องการเหล่านี้ได้รับการตอบสนองไปยังระดับที่มีความจำเป็นเพื่อให้ชีวิตอยู่รอด และความต้องการอื่นที่จะบุคคลต่อไป, (2) ความต้องการความมั่นคงหรือความปลอดภัย (Security Needs) เป็นความต้องการที่จะเป็นอิสระจากอันตรายทางกายและกลัวต่อการสูญเสียงาน ทรัพย์สิน อาหาร หรือที่อยู่อาศัย, (3) ความต้องการการยอมรับหรือความผูกพัน (Affiliation Needs) เนื่องจากบุคคลอยู่ในสังคม ย่อมจะต้องการการยอมรับจากบุคคลอื่น (4) ความต้องการการยกย่อง (Esteem Needs) บุคคลที่ได้รับการตอบสนองความต้องการการยอมรับและการยกย่องนี้ จัดว่าเป็นความพึงพอใจในอำนาจ ความภาคภูมิใจ สถานะ และเชื่อมั่นในตนเอง, และ (5) ความต้องการความสำเร็จในชีวิต (Need for Self-actualization) เป็นความต้องการในระดับสูงสุดเป็นความปรารถนาที่จะสามารถประสบความสำเร็จในชีวิต เพื่อที่จะมีศักยภาพและบรรลุความสำเร็จในสิ่งใดสิ่งหนึ่งในระดับสูงสุด

จึงอาจกล่าวได้ว่า แรงจูงใจของพระโพธิสัตว์ ก็คือ ความปรารถนาที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าและช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์จึงเป็นพลังขับเคลื่อนไปสู่การเกิดบุคลิกภาพพระโพธิสัตว์และการบำเพ็ญบารมี 10 ประการ เพื่อให้บรรลุตามเป้าหมาย ดังนั้นแรงจูงใจจึงเป็นปัจจัยที่สำคัญที่ส่งผลต่อพฤติกรรมมนุษย์ เพื่อตอบสนองความต้องการในแต่ละระดับขั้นสูงขึ้นไปเรื่อยๆ สำหรับพระโพธิสัตว์แล้วถือว่าเป็นผู้ที่บรรลุความต้องการลำดับที่ 5 ซึ่งเป็นลำดับสูงสุดและมีอุดมการณ์อันเป็นแรงจูงใจขับเคลื่อนสู่การตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าและช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏต่อไป

### 3. วิเคราะห์อุดมการณ์พระโพธิสัตว์: แรงจูงใจในการพัฒนาชีวิต

ดังที่กล่าวแล้วว่าอุดมการณ์พระโพธิสัตว์ เป็นเป้าหมายแห่งชีวิตที่มีความดี ความงาม อันมุ่งสู่การบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ หมดสิ้น อาสวะกิเลส และนำพาสรรพสัตว์หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด อนึ่งพระโพธิสัตว์ก็คือพระพุทธเจ้าก่อนตรัสรู้นั่นเอง พระองค์ทรงมีความตั้งใจว่า ต้องการพัฒนาดนและสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นจากสังสารวัฏ จึงปฏิบัติและอบรมตนจนบารมีเต็มเปี่ยม สิ้นอาสวะกิเลส และตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จากนั้นจึงเผยแผ่ศาสนาด้วยการสั่งสอนให้ประชาชนได้รู้ตามและปฏิบัติเฉกเช่นพระองค์ จึงแตกต่างจากพระปัจเจกพุทธเจ้าที่ตรัสรู้เองแต่ไม่อาจสอนธรรมที่ตนรู้แก่ผู้อื่นได้ ส่วนพระอนุพุทธะหรือพระสาวกพุทธะก็คือผู้ที่บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์หมดสิ้นอาสวะกิเลสเพราะได้รับการสั่งสอนจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและปฏิบัติตาม (พระนนทาทจารย์, 2536: 261)

อุดมการณ์พระโพธิสัตว์เป็นแรงจูงใจสำคัญที่มีพลังขับเคลื่อนสู่การบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้าและช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทกล่าวถึงจุดมุ่งหมายอันยิ่งใหญ่ที่มุ่งตรงต่อโพธิญาณ หรือกล่าวอีกนัยยะหนึ่งคือการตั้งจิตอธิษฐานต่อพุทธภาวะ ถือว่าเป็นลักษณะเฉพาะของพระโพธิสัตว์ที่มีอุดมการณ์แน่อน จากหลักฐานที่ปรากฏในชาดกกล่าวว่าพระพุทธเจ้าทรงเคยเสวยพระชาติเป็นอนเกชาติ พระองค์เคยเล่าถึงการเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิต่างๆ แม้กระทั่งเป็นสัตว์เดรัจฉาน ซึ่งถูกมองว่าเป็นภพภูมิที่ต่ำกว่ามนุษย์ก็ตาม แต่พระองค์ก็เคยเสวยพระชาติเป็นสัตว์เดรัจฉานที่ไม่ทิ้งธรรม มีจิตรวมทั้งอุปนิสัยที่มุ่งมั่นต่อโพธิญาณ อย่างไม่ยอมละเว้น หรืออาจเรียกว่า “แม้ตกต่ำ แต่ไม่ทิ้งธรรม” แม้เป็นสัตว์เดรัจฉานก็พยายามสร้างบารมี ทำคุณงามความดีตามสถานะด้วยการไม่เบียดเบียนและคอยช่วยเหลือสัตว์ด้วยกันบ่อยครั้งที่เป็นสัตว์เดรัจฉาน แต่กลับคอยช่วยเหลือปกป้องหมู่มนุษย์

เมื่อวิเคราะห์แรงจูงใจในการพัฒนาชีวิตของพระโพธิสัตว์ พบว่ามีสาเหตุอยู่ 2 ประการที่สำคัญ ก็คือ (1) เหตุปัจจัยภายนอก อันเป็นแรงจูงใจ ก็คือ การได้พบเห็นพระพุทธเจ้า แล้วปรารถนาอยากเป็นอย่างที่พระองค์เป็น และการได้รับการทำนายจากพระพุทธเจ้าในอดีต หรือพุทธพยากรณ์ล่วงหน้าว่า จะได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต, และ (2) เหตุจากภายใน อันเป็นแรงผลักดันก็คือความรักและความต้องการช่วยเหลือสรรพสัตว์ด้วยการบำเพ็ญบารมีธรรมความเปื้อนหน่ายในทุกข์ ต้องการช่วยเหลือตนเองและสรรพสัตว์ให้ข้ามพ้นทุกข์ภัยในสังสารวัฏ และการมองเห็นไตรลักษณ์ของสรรพสิ่งและประสงค์จะให้สรรพสัตว์ได้เห็น ดังนั้นแรงผลักดันอันเป็นปัจจัยภายใน บวกกับแรงจูงใจอันเป็นปัจจัยภายนอก ถือว่าเป็นสาเหตุให้เกิดการกระทำที่ยิ่งใหญ่ของพระโพธิสัตว์ ที่จะตั้งมหาปณิธานในการเริ่มบำเพ็ญบารมีทันทีและต่อเนื่องไม่ย่อท้อ จนกว่าจะบรรลุโพธิญาณ

แรงจูงใจในการพัฒนาชีวิตของพระโพธิสัตว์จึงสอดคล้องกับทัศนะพุทธปรัชญาที่ว่า พระโพธิสัตว์จำเป็นต้องมีอุดมการณ์ ทั้งนี้เพราะพระโพธิสัตว์ได้เห็นภัยจากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ จึงต้องการพัฒนาตนและสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นจากวัฏฏะ จึงพยายามบำเพ็ญบารมีและบำเพ็ญเพียรทางจิตเพื่อบรรลุเป้าหมายคือการตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ

หากวิเคราะห์ปัจจัยที่ก่อให้เกิดอุดมการณ์พระโพธิสัตว์แล้ว จะพบว่า ประเด็นแรกก็คือ การได้เห็นทุกข์ภัยในสังสารวัฏ ก่อให้เกิดความสลดสังเวชใจในความทุกข์ของตนเองและผู้อื่น จึงเกิดอุดมการณ์ที่จะแสวงหาหนทางพ้นทุกข์และช่วยเหลืออื่นให้พ้นทุกข์ด้วย ดังประวัติของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันครั้งที่เกิดเป็นปุถุชนคนธรรมดาในชาติก่อนครั้ง 20 อสงไขยแสนมหากัป โดยครั้งนั้นได้เกิดเป็นชายหนุ่มยากจนอยู่กับมารดา มีอาชีพตัดฟืนและหาของป่าขาย วันหนึ่งเขานอนพักอยู่ที่ท่าเรือ เห็นลูกเรือลงจากเรือพากันกลับบ้าน พิจารณาว่ามีรายได้ดีกว่าตน จึงไปสมัครทำงานกับเจ้าของเรือโดยขอเอามารดาของตนไปด้วย เจ้าของเรือจึงรับเข้าทำงาน ในการเดินทางคราวนั้นเรือสำเภาก็อับปางลงในมหาสมุทรเพราะลมพายุ บรรดาลูกเรือต่างพากันเกาะไม้กระดานและค่อยๆ จมหายไปทีละคน ตนจึงมารดาเกาะป่าของตน มีความรู้สึกสลดสังเวชใจในความทุกข์ของตนและลูกเรือ เมื่อพิจารณาด้วยปัญญาของตนจึงเห็นความทุกข์ของมนุษย์และสรรพสัตว์ทั้งหมดว่า ล้วนมีความทุกข์และภัยต่างๆ ไม่ว่าจะพ้นทุกข์จากการทำมาหากิน ทุกข์เพราะความเจ็บป่วย ทุกข์เพราะการพลัดพราก เป็นต้น จึงเริ่มตั้งความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้า แม้จะยังไม่รู้หนทางการดับทุกข์ แต่ก็พยายามช่วยทั้งตนเอง เพื่อนมนุษย์ และสรรพสัตว์ให้พ้นจากความทุกข์ (พระเทพมุนี (วิลาส ญาณวโร), 2534: 95)

ประเด็นต่อมา คือ การได้พบพระพุทธเจ้าแล้วเกิดความเลื่อมใสอย่างยิ่งในความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงเกิดอุดมการณ์พระโพธิสัตว์ขึ้น เช่นครั้งที่พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันเสวยพระชาติเป็นสุเมธดาบส ได้เห็นพระพุทธเจ้าที่ปึงกร จึงมีความเลื่อมใสและตั้งความปรารถนาหรือมีอุดมการณ์เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรืออีกกรณีหนึ่งคือ ครั้งที่พระศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับยืนบนยอดเขาสิเนรุ ทรงทำยมกปาฏิหาริย์ในการที่เสด็จลงจากเทวโลก ทรงแลดูข้างบนแล้ว สถานที่อันพระองค์แลดูแล้วทั้งหลาย ได้มีเนินเป็นอันเดียวกันจนถึงพรหมโลก, ทรงแลดูข้างล่าง สถานที่อันพระองค์ทรงแลดูแล้ว ได้มีเนินอันเป็นอันเดียวกันจนถึงอเวจี, ทรงแลดูทิศใหญ่และทิศเฉียงทั้งหลาย จักรวาลหลายแสนได้มีเนินเป็นอันเดียวกัน, เทวดาเห็นพวกมนุษย์ แม้พวกมนุษย์ก็เห็นพวกเทวดา พวกเทวดาและมนุษย์ทั้งหมดต่างเห็นกันแล้วเฉพาะหน้าที่เดียว พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเปล่งพระฉัพพรรณรังสีไปแล้ว มนุษย์ในบริษัทซึ่งมีปริมาณ 36 โยชน์แม้คนหนึ่ง เมื่อแลดูสิริของพระพุทธเจ้าในวันนั้นแล้ว ล้วนแต่ปรารถนาความเป็นพระพุทธเจ้า (ขุ.ธ.อ.(ไทย)42/317)

ภายหลังจากที่พระโพธิสัตว์เกิดอุดมการณ์แล้ว ท่านก็ได้สั่งสมหลักการพระโพธิสัตว์จากพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ที่ได้อุปสมบท รวมเวลาเป็น 20 อสงไขยกับหนึ่งแสนมหากัป จึงบรรลุความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตามอุดมการณ์ที่ตั้งไว้ ซึ่งหลักการของพระโพธิสัตว์นั้น อรรถกถาอุโบสถสูตรได้กล่าวไว้ว่า พระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ย่อมทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ไว้เป็นหลักการ มีใจความว่า การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม และการทำจิตของตนให้ขาวรอบ ซึ่งถือว่าเป็นหลักการที่พระพุทธเจ้าทั้งได้ให้ไว้สำหรับใช้ในการดำเนินชีวิต (ขุ.ธ.อ. (ไทย) 44/533)

อุดมการณ์จึงเป็นแรงจูงใจอันยิ่งใหญ่ของพระโพธิสัตว์ที่จะบรรลุจุดหมายคือการได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า อันมีผลต่อการดำเนินตามมรรคาของพระโพธิสัตว์ ที่เป็นหนทางไปสู่จุดหมายนั้น ประเด็นนี้มีกล่าวไว้ในพุทธศาสนานามหายานเรื่องมหาปณิธาน 4 ประการว่า (1) เราจะโปรดสรรพสัตว์ให้หมดสิ้น พระโพธิสัตว์ต้องปลดเปลื้องทุกข์ให้หมดสิ้น เมื่อเรารู้ว่าเรามีทุกข์แล้วเรากำหนดรู้ว่าเรามีทุกข์ เห็นโทษของความทุกข์ แล้วก็ช่วยบอกสรรพสัตว์ให้รู้และปรารถนาความพ้นทุกข์แห่งสรรพสัตว์อีกด้วย กล่าวโดยย่อก็คือ จะรู้ชนสัตว์ไม่มีที่สิ้นสุดไม่มีประมาณให้พ้นจากกองทุกข์ไปสู่พระนิพพาน, (2) เราจะทำลายลายกิเลสทั้งหลายให้หมดสิ้นและปรารถนาที่จะให้สรรพสัตว์ทำลายกิเลสเหล่านั้นด้วย ทางฝ่ายมหายานถือว่านอกจากเราจะทำลายกิเลสได้หมดสิ้นแล้ว ก็ต้องช่วยให้สรรพสัตว์หมดกิเลสไปด้วย, (3) เราจะต้องศึกษาธรรมทั้งหลายให้เจนจบ พร้อมทั้งสรรพสัตว์ให้ศึกษาพระธรรมด้วย, และ (4) เราจะต้องบรรลุพุทธภูมิให้จงได้ พร้อมทั้งสรรพสัตว์ให้บรรลุถึงด้วยกัน โดยจะบำเพ็ญบารมีให้บรรลุอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้ได้ในที่สุด (อภิขัย โพธิ์ประสิทธิศาสตร์, 2527: หน้า 139)

แม้ว่าคติทางพุทธศาสนาเถรวาทจะมีจุดหมายที่เน้นการบรรลุนิพพานโดยเร็วพลัน แต่ฝ่ายมหายานซึ่งเน้นเรื่องความเป็นพระโพธิสัตว์ กลับตั้งปณิธานที่จะไม่เข้าถึงพระนิพพานในเวลาอันสั้น แต่ต้องการส่งมวลมนุษยให้เข้าถึงนิพพานก่อนตนเอง ดวงจิตของพระโพธิสัตว์ถึงแม้จะอยู่ในสังสารวัฏก็หาได้หลงผิดในอกุศลว่าเป็นกุศลไม่และไม่หลงใหลยึดติดในสังสารวัฏ แต่ประสงค์ที่จะช่วยเหลือสรรพสัตว์ด้วยการยอมรับความทุกข์เหล่านั้นไว้เอง ในประเด็นนี้เสถียร โพธิ์นันทะ (2522: 9) ได้ยกโคลกของทำนาคารชุนที่กล่าวว่า พระโพธิสัตว์คือผู้ที่มีความเปื้อนหนายอย่างแรงกล้าต่อสังสารวัฏ แต่ก็เป็นผู้หันพักตร์เข้าหาสังสารวัฏ พระโพธิสัตว์มีศรัทธาปราศหะ เลื่อมใสยินดีต่อพระนิพพาน แต่ก็เป็นผู้หันปฤษฎางค์ให้แก่พระนิรวาณ พระโพธิสัตว์สมควรต่อการกลัวต่อสรรพกิเลส แต่ก็ไม่ควรสละกิเลสเสียให้สิ้น เสถียร โพธิ์นันทะอธิบายว่า ในคัมภีร์โยคจารภูมิศาสตร์ได้กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ในแนวทางเดียวกัน นั่นคือพระโพธิสัตว์แม้จะเป็นผู้รู้ชัดในธรรมทั้งหลายทั้งปวง แต่ก็จะไม่ดับขันธปรินิพพาน จะต้องอยู่โปรดสัตว์ในสังสารวัฏต่อไป โดยถือเอาความกรุณาเป็นเบื้องหน้าเที่ยวไปเสมอ (เสถียร โพธิ์นันทะ, 2522: 9)

จึงอาจกล่าวได้ว่า พระโพธิสัตว์เป็นบุคคลที่มีใจข้องเกี่ยวกับโพธิ หรือเป็นผู้เห็นทุกข์ในการเวียนว่ายตายเกิดต้องการยังตนและสรรพสัตว์ให้เป็นอิสระหลุดพ้นจากวัฏฏะแห่งทุกข์นั้น จึงเพียรพยายามที่จะสะสมบารมีเพื่อการบรรลุผล จึงเรียกว่าเป็นผู้มีธาตุของโพธิเกิดขึ้นในตัวเรียกว่า “โพธิสัตว์” ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในกาลต่อไป (บรรจบ บรรณรุจิ, 2526: 111) ซึ่ง “พระสัมมาสัมพุทธเจ้า” ในที่นี้หมายถึง บุคคลที่มีสภาวะจิตเต็มเปี่ยมไปด้วยความบริสุทธิ์ ปัญญา และความกรุณา สามารถนำพาตนเองให้หลุดออกจากวังวนแห่งวัฏฏะสงสารและการนำพาสรรพสัตว์ทั้งหลายให้ออกจากโลกียะภูมิสู่โลกุตระภูมิได้ผู้ที่จะเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ จะต้องผ่านการเป็นพระโพธิสัตว์ที่มีวิถีชีวิตตั้งมั่นอยู่ในคุณงามความดีและสร้างบารมีอย่างต่อเนื่องหลายแสนอสงไขยกัณฐกัป ด้วยหลักการดำเนินชีวิตที่สำคัญ 3 ประการ คือ (1) สิ่งใดที่เป็นความชั่ว “โพธิสัตว์” ทุกองค์จะต้องละเว้น แต่ในบางครั้งอาจมีการพลั้งเผลอทำความผิดบ้าง, (2) “โพธิสัตว์” ออกบวชหรือบำเพ็ญเนกขัมมบารมีประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อการฝึกใจให้ปราศจากเครื่องกังวล สามารถไตร่ตรองพิจารณาเรื่องราวด้วยธรรมต่างๆ ได้, และ (3) ทำความดีทุกชนิดที่สามารถพึงทำได้ ซึ่งทั้งหมดนี้เข้าได้กับการพัฒนาชีวิต

การพัฒนาชีวิต หมายถึง การพัฒนาร่างกาย จิตใจ ปัญญา และสังคมสิ่งแวดล้อมไปพร้อมๆ กันอย่างสมดุล เป็นการพัฒนาชีวิตแบบองค์รวม โดยนำหลักไตรสิกขาที่ประกอบด้วยศีล สมาธิ และปัญญามาเป็นแนวทางในการพัฒนา ดังนี้ (1) **ศีล** เป็นแนวทางพัฒนากาย หรือกายภาวนา เป็นเรื่องของการฝึกพฤติกรรมทางกายและวาจา โดยเฉพาะพฤติกรรมที่เคยชินเครื่องมือการฝึกก็คือ วินัย มนุษย์จำเป็นต้องมีวินัยเป็นตัวการจัดเตรียมชีวิตให้อยู่ในสภาพที่เอื้อต่อการพัฒนา โดยจัดระเบียบความเป็นอยู่ การดำเนินชีวิต และการอยู่ร่วมกันในสังคมให้เหมาะสม ซึ่งแนวทางการพัฒนาทางกายให้ถูกต้องตามกฏศัลยกรรม 10 ส่งผลให้แสดงออกซึ่งพฤติกรรมทางกายและวาจาที่สำรวมระวัง โดยมีศีลเป็นเครื่องคอยควบคุมพฤติกรรมการแสดงออกให้เป็นไปในทางที่ถูกต้องเหมาะสม อยู่ร่วมกับคนในสังคมและสิ่งแวดล้อมอย่างสันติ ไม่เบียดเบียน ไม่ทำลายล้างกัน มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีน้ำใจต่อกัน และเป็นพื้นฐานในการพัฒนาจิตให้สูงส่งยิ่งขึ้น, (2) **สมาธิ** เป็นแนวทางพัฒนาจิต หรือจิตตภาวนา เป็นการปรับปรุงพฤติกรรมภายในที่เคยเป็นมโนทุจริต ให้ปรับเปลี่ยนเป็นมโนสุจริต เป็นเรื่องของการฝึกจิตให้มีสมาธิ มีความสงบ มีความเยือกเย็น มีความมั่นคงอยู่ภายใน มีความสามารถ และมีคุณธรรม เช่น มีความเมตตา กรุณา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ในด้านความสามารถของจิต ก็เช่น ความมีสติ สมาธิ เข้มแข็ง แน่วแน่ มั่นคง มีความเพียรพยายาม ความรับผิดชอบ และมีความสุข เช่น อิมเมมใจ สดชื่นผ่องใส พอใจ เป็นต้น รวมไปถึงคือ ความมีคุณภาพ สมรรถภาพ สุขภาพจิต และเป็นพื้นฐานในการพัฒนาปัญญา, และ (3) **ปัญญา** เป็นแนวทางพัฒนาปัญญาหรือปัญญาภาวนา เป็นเรื่องของการฝึกความรู้ความจริง เริ่มตั้งแต่ความเชื่อ ความเห็น ความรู้ ความเข้าใจ ความหยั่งรู้ ความมีเหตุผล เห็นแจ้งในอริยสัจ เห็นแจ้งในนิพพาน มีการวินิจฉัยไตร่ตรองและมีความคิดสร้างสรรค์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรู้สิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง การรู้แจ้งความจริงที่เป็นสากลของสิ่งทั้งปวง จนถึงขั้นรู้เท่าทันธรรมดาของโลกและชีวิต ที่ทำให้จิตเป็นอิสระจากความโลภ ความโกรธ และความหลง ปลอดภัย ไร้ทุกข์ และเข้าถึงอิสรภาพโดยสมบูรณ์ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2553: 914-922) ทั้งหมดนี้เป็นการพัฒนาชีวิตแบบองค์รวม

พระโพธิสัตว์จึงต้องมีการพัฒนาชีวิตแบบองค์รวมตามแนวทางดังกล่าวข้างต้น โดยมีเป้าหมายเพื่อการได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า จากนั้นก็นำหลักพุทธธรรมไปเผยแผ่เพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์และสร้างสรรค์สังคมให้อยู่เย็นเป็นสุขอย่างยั่งยืน ภายใต้พระพุทธรูปนิพพาน 4 ประการ ที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งเจตนารมณ์ไว้ก่อนจะดับขันธปรินิพพานว่า (1) พุทธบริษัทควรได้ศึกษาพระสัทธรรมให้เข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง, (2) พุทธบริษัทควรได้ประพฤติปฏิบัติตามพระสัทธรรมที่ทรงแสดงได้อย่างประจักษ์ในผลของการประพฤติปฏิบัติ, (3) พุทธบริษัทควรช่วยกันเผยแผ่พระสัทธรรมที่ได้ศึกษาปฏิบัติมาแล้วได้อย่างลุ่มลึกและกว้างขวาง, และ (4) พุทธบริษัทควรสามารถแก้ไขตอบโต้การกล่าววิจารณ์จ้วงจาบบิดเบือนหลักพระสัทธรรมให้ยุติลงด้วยความเรียบร้อย ดังมีพระพุทธพจน์ที่ปรากฏอยู่ในมหาปรินิพพานสูตร ที่กล่าวถึงครั้งทรงตรัสกับปัญามารผู้เฝ้าบิณฑบาตประสงคิไม่ให้พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ จึงมาทูลขอให้รับเสด็จดับขันธปรินิพพานพระพุทธองค์จึงทรงตรัสกับปัญามารผู้เฝ้าบิณฑบาตว่า “เราจักยังไม่ปรินิพพานตราบเท่าที่ภิกษุสาวกภิกษุณีสาวกอุบาสกสาวกอุบาสิกาสาวกของเราจักยังไม่ฉลาดยังไม่ได้รับแนะนำอย่างดีไม่เป็นพหูสูตไม่ทรงธรรมไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมไม่ปฏิบัติชอบไม่ประพฤติตามธรรมเรียนกับอาจารย์ตนแล้วยังบอกแสดง บัญญัติแต่งตั้ง เปิดเผยจำแนกทำให้ง่ายไม่ได้ยังแสดงธรรมมีปฎิหาริย์ข่มขี่ปรับปริวาทที่เกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยสัทธรรมไม่ได้ (ที.ม. 10/168/114)

พระโพธิสัตว์ต้องดำเนินตามอุดมการณ์ที่ตั้งไว้ อันเป็นแรงจูงใจในการพัฒนาชีวิต สู่การบรรลุเป้าหมายการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าและช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ภัยในสังสารวัฏ จึงเป็นเหตุผลให้สิ่งสมบารมียังยวดต่อเนื่องหลายภพหลายชาติ บารมียี่สิบ ประการ ได้แก่ (1) ทานบารมี คือ การให้ด้วยการไม่มีความตระหนี่ในจิตใจ, (2) ศีลบารมี คือ การสำรวมระวังทางกายวาจาใจให้เรียบร้อยไม่บกพร่อง แม้จะต้องสละชีพเพื่อรักษาศีลไม่ให้ต่างพร้อยก็ตาม, (3) เนกขัมมะบารมี คือ การออกบวช หรือปลีกใจออกจากกาม, (4) ปัญญาบารมี คือ การเพิ่มพูนปัญญาทั้งทางโลกและทางธรรม ต้องเรียนและฝึกจิตให้มาก ต้องมีสติสัมปชัญญะและโยนิโสมนสิการในการดำเนินชีวิตตลอดเวลา, (5) วิริยะบารมี คือ การไม่ทอดธุระในหน้าที่ของพระโพธิสัตว์ มีความแกล้วกล้าไม่เกรงกลัวอุปสรรค และพยายามบากบั่นอุตสาหะให้ก้าวหน้าไปจนกว่าจะสำเร็จเป็นความเพียรตามหลักสัมมปปธาน 4 ที่ประกอบ ด้วยเพียรระวังไม่ให้บาปเกิดขึ้นเพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้วเพียรทำบุญให้เกิดขึ้น และเพียรรักษาการทำบุญไว้ต่อเนื่อง, (6) ขันติบารมี คือ ความอดทนอดกลั้นต่อสิ่งต่างๆ เป็นความทนทานของจิต สามารถใช้สติปัญญาควบคุมตนให้อยู่ในอำนาจเหตุผลมีโยนิโสมนสิการ ไม่ลู่ออกแห่งกิเลสประพฤติดินสู่จุดมุ่งหมายที่ตั้งไว้และไม่ยอมให้มีความขุ่นเคืองเกิดขึ้นจิต, (7) สัจจะบารมี คือ การรักษาคำพูด เป็นคนพูดจริง ทำจริง และจริงใจ, (8) อธิษฐานบารมี คือ การตั้งมั่นในความปรารถนาหรือคำอธิษฐาน ถ้าอธิษฐานว่าสิ่งใดแล้วจะมีความมั่นคงเด็ดเดี่ยวในการทำสิ่งนั้นให้สำเร็จ, (9) เมตตาบารมี คือ การมีความรักความปรารถนาดีต่อสรรพสัตว์ทั้งปวงอย่างเท่าเทียมกันและไม่สิ้นสุด, และ (10) อุเบกขาบารมี คือ การวางใจเป็นกลาง มีใจสงบราบเรียบสม่ำเสมอ ปล่อยวางในสิ่งที่ผิดพลาดในสิ่งที่แก้ไขไม่ได้และวางเฉยในความทุกข์ของตนและสัตว์ที่ช่วยไม่ได้เนื่องจากมีปัญหาเห็นว่าสัตว์ทั้งหลายย่อมเป็นไปตามกรรมของตน (ช.พุทธ. (ไทย) 333/1/414; ช.จรียา. (ไทย) 33/36/596) พระโพธิสัตว์จึงต้องสร้างบารมี 10 ประการอย่างยิ่งยวดใน 3 ระดับ คือ (1) บารมีระดับธรรมดา, (2) บารมีระดับสูงขั้นหรืออุปบารมีที่สร้างด้วยความลำบากทั้งกายใจ, และ (3) บารมีระดับสูงหรือปรมัตถบารมีที่บำเพ็ญยากที่สุดถึงขั้นยอมสละชีพได้ อันเป็นการทำงานตามอุดมการณ์ของพระโพธิสัตว์เพื่อพัฒนาชีวิตให้บรรลุความเป็นพระพุทธเจ้าและช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ภัยในสังสารวัฏต่อไป

### สรุปและอภิปรายผล

พระโพธิสัตว์ เป็นบุคคลผู้บำเพ็ญบารมีเพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เป็นผู้ที่มีปัญญาลาดเห็นภัยแห่งความเกิดความแก่ ความเจ็บ และความตายในวัฏสงสารว่าเป็นภัยที่น่ากลัว จึงคิดหาทางพ้นจากภัยนั้น คิดตรึกตรองหาทางพ้นทุกข์ และปรารถนาจะช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นภัยในสังสารวัฏ การดำเนินชีวิตของพระโพธิสัตว์จึงเป็นไปเพื่อบำเพ็ญบารมีอย่างยิ่งยวดเพื่อประโยชน์แห่งตนและผู้อื่น บนรากฐานแห่งความรักในโพธิญาณและความเมตตา กรุณาต่อสรรพสัตว์ทั้งปวง อันเป็นอุดมคติของพระโพธิสัตว์ที่เป็นมาตรฐานแห่งความดี ความงาม และความจริงทางใดทางหนึ่งที่มีมนุษย์ถือว่าเป็นเป้าหมายแห่งชีวิต

อุดมการณ์พระโพธิสัตว์ เป็นเป้าหมายแห่งชีวิตที่มีความดี ความงาม ที่มุ่งสู่การตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า และช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ อุดมการณ์พระโพธิสัตว์จึงเป็นเสมือนแรงจูงใจที่ขับเคลื่อนสำคัญสู่การบรรลุเป็นพระพุทธเจ้า

แรงจูงใจของพระโพธิสัตว์ก็คือความปรารถนาที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าและช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ จึงมุ่งมั่นบำเพ็ญบารมี 10 ประการอย่างยิ่งยวด อันเป็นพฤติกรรมที่คงทนและถาวรต่อเนื่องกันไปหลายภพหลายชาติ

พระโพธิสัตว์ผู้มีอุดมการณ์ในการพัฒนาชีวิตเพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าและช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ จากสังสารวัฏ จึงมุ่งมั่นพัฒนาชีวิตของตนเองแบบองค์รวมตามหลักไตรสิกขา โดยมีศีล สมาธิ และปัญญาเป็น แนวทางพัฒนาร่างกาย จิตใจ ปัญญา และสังคมสิ่งแวดล้อม พร้อมกับสั่งสมบารมี 10 ประการ ได้แก่ ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมะบารมี ปัญญาบารมี วิริยะ ขันติบารมี สัจจะบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขา บารมี อย่างยิ่งยวดใน 3 ระดับ คือ (1) บารมีระดับธรรมดา, (2) บารมีระดับสูงขึ้นไปหรืออุปบารมีที่สร้างด้วยความ ลำบากทั้งกายใจ, และ (3) บารมีระดับสูงหรือปรมาตถบารมีที่บำเพ็ญยากที่สุดถึงขั้นยอมสละชีพได้ ซึ่งพระโพธิสัตว์ ต้องพัฒนาตนและสั่งสมบารมีทุกประการอย่างต่อเนื่องหลายภพหลายชาติจนกว่าจะบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้า และเผยแผ่ธรรมนำพาสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ในสังสารวัฏต่อไป

## เอกสารอ้างอิง

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, มหาวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- บรรจบ บรรณรุจิ. (2549). **พุทธประวัติภาคมหายาน**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา.
- พระนนทอาจารย์. (2536). **คัมภีร์สารัตถสังคหะ เล่ม 1**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง.
- พระเทพมุนี (วิลาศ ญาณวโร). (2534). **ศาสตร์ว่าด้วยการเป็นพระพุทธเจ้า**. กรุงเทพมหานคร: สารมวลงชน.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (2551). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2554). **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.
- เสถียร โพธิ์นันทะ และเลียง เสถียรสุต. (2520). **คุณธรรมพระโพธิสัตว์**. กรุงเทพมหานคร: พลพันธ์การพิมพ์.
- อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์. (2527). **พระพุทธศาสนามหายาน**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- Maslow, Abraham. (1970). **Motivation and Personality**. New York: Harper and Row.
- Sanford Z. (1961). **Psychology A Scientific Study of Man**. San Francisco: Wads.
- Steers, R. M. and Porter, L. W. (1975). **Motivation and Work Behavior**. New York: McGraw-Hill Book Company.



## Analytical Study of Ethics of Educational Philosophy in Theravada Buddhism

Krittaphars Saithongdee

Faculty of Humanities and Social Sciences , Eastern Philosophy and Religion,  
Khon khaen University, Khon khaen, Thailand  
E-mail: kritthaphass@gmail.com , chal\_dee@hotmail.com

### Abstract

The objectives of the research were (1) to study the concepts and theories of morality, ethics, the philosophy of education in Theravada Buddhist philosophy, and (2) to analyze the concepts and theories of morality, ethics, philosophy of education in Buddhist philosophy. The research methodology is documented by collecting data from primary and secondary documents, textbooks, articles, papers, papers and related research. The results of the study found that the study of the concept of moral ethics of education in Theravada Buddhist philosophy. The issue of moral morality is the development of the mind and intellect of the learner by focusing on learner-centered. The lesson curriculum is focused on how to cultivate moral virtue and the development of the quality of life of the two types of learners are moral, ethical, subjective, and subjective. The moral values According to two types of judging criteria: diagnosis by source and diagnosed by looking at the results, behavior related. To develop learners, to have a good mind and strong mind, self-improvement, not to be neglected, which is an educational process. It is the foundation for human development to thrive, to become known, to know, to solve problems. The emphasis on learning to create moral ethics for themselves. To develop a human being into a perfect human being called " four quarters of education" , namely: (1) education for potential development; (2) education for development; (3) education for quality development and (4) education for human development. These four studies are consistent with Buddhist principles: (1) physical development (physical prayer); (2) social development (prayer); (3) Mental (mental prayer) (4) The intellectual cultures )Intellectual prayer( which is developed by man, be moral and ethical since childhood. This is a factor in cultivating young people. To correspond with the principle called 5 good is: (1) to be good children of parents (2) good teacher's teacher (3) good friends of friends (4) good citizenship of the nation (5) the good of religions and lead to complete humanity. This is a factor that causes morality to make life immunity, to consciously conscience and consciously think. For self-improvement not to be negligent which is the foundation of human development in society, so education is the cornerstone of life. Because it is a process that mankind develops a quality of life that makes them known, knows how to solve problems.

**Keywords:** Morality, Ethics

## การศึกษาวិเคราะห์แนวความคิดเรื่องคุณธรรมจริยธรรมเชิงปรัชญา การศึกษาในพุทธปรัชญาเถรวาท

กฤตภาส สายทองดี

### บทคัดย่อ

วัตถุประสงค์ของการวิจัย คือ (1) เพื่อศึกษาแนวความคิดและทฤษฎีเรื่องศีลธรรมจริยธรรมแนวใหม่เชิงปรัชญาการศึกษาในพุทธปรัชญาเถรวาท และ (2) เพื่อวิเคราะห์แนวความคิดและทฤษฎีศีลธรรมจริยธรรมแนวใหม่เชิงปรัชญาการศึกษาในพุทธปรัชญาเถรวาท โดยมีวิธีการดำเนินการวิจัยเชิงเอกสาร โดยการรวบรวมข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิ และทุติยภูมิ หนังสือ ตำรา บทความ ข้อเขียน เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผลจากการศึกษาพบว่า การศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องคุณธรรมจริยธรรมเชิงปรัชญาการศึกษาในพุทธปรัชญาเถรวาทว่า เรื่องของศีลธรรมจริยธรรม ก็คือ การพัฒนาจิตใจและสติปัญญาของผู้เรียน โดยเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง โดยมีหลักสูตรบทเรียน โดยเน้นหา วิธีการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรม และการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้เรียนทางการศึกษา 2 ประเภท คือ คุณค่าทางคุณธรรมจริยธรรมเชิงวัตถุวิสัยและอัตวิสัย และคุณค่าทางคุณธรรมจริยธรรมทางธรรมชาตินิยม ตามหลักเกณฑ์ตัดสิน 2 ประเภท ได้แก่ วินิจฉัยโดยดูที่มา และวินิจฉัยโดยดูที่ผล ที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรม เพื่อเป็นการพัฒนาผู้เรียน ให้มีจิตใจใฝ่ดีและมีพลังใจที่เข้มแข็งพัฒนาตนเอง ไม่ให้ประมาท ซึ่งเป็นกระบวนการทางการศึกษา ซึ่งเป็นรากฐานในการพัฒนามนุษย์ให้มีความเจริญงอกงามที่ทำให้เป็นผู้รู้จักคิด รู้จักทำ รู้จักแก้ไขปัญหา ที่เน้นผู้เรียนให้รู้จักการสร้างคุณธรรมจริยธรรมให้เกิดขึ้นแก่ตนเอง เพื่อพัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ที่เรียกว่า “จุดสดมภ์ของการศึกษา” 4 ประการ คือ (1) การศึกษาเพื่อการพัฒนาศักยภาพ (2) การศึกษาเพื่อการพัฒนาสมรรถภาพ (3) การศึกษาเพื่อพัฒนาคุณภาพ และ (4) การศึกษาเพื่อพัฒนามนุษย์ภาพ การศึกษาทั้ง 4 นี้ มีความสอดคล้องกับหลักธรรมทางพุทธศาสนา คือ (1) การพัฒนาทางกาย (กายภาวนา) (2) การพัฒนาทางสังคม (ศีลภาวนา) (3) การพัฒนาทางจิต (จิตภาวนา) (4) การพัฒนาทางปัญญา (ปัญญาภาวนา) ซึ่งเป็นพัฒนาคน ให้เป็นผู้มีคุณธรรมและจริยธรรมตั้งแต่เด็ก ซึ่งเป็นปัจจัยในการปลูกฝังอบรมให้เยาวชน ให้สอดคล้องกับหลักที่เรียกว่า 5 ดี คือ (1) ให้เป็นลูกที่ดีของพ่อแม่ (2) การเป็นศิษย์ที่ดีของครูอาจารย์ (3) การเป็นเพื่อนที่ดีของเพื่อน (4) การเป็นพลเมืองที่ดีของประเทศชาติ (5) การเป็นศาสนิกชนที่ดีของศาสนา และนำไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ซึ่งเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดคุณธรรมจริยธรรม เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันชีวิต ให้มีจิตสำนึกผิด ชอบ ชั่ว ดี และมีสติพิจารณาขบคิด เพื่อการพัฒนาตนเอง ไม่ให้ประมาท ซึ่งเป็นรากฐานของการพัฒนามนุษย์ในสังคม ดังนั้น การศึกษาจึงถือเป็นรากฐานสำคัญของชีวิต เพราะเป็นกระบวนการที่ทำให้มนุษย์พัฒนาคุณภาพชีวิตที่ทำให้เป็นผู้รู้จักคิด รู้จักทำ รู้จักแก้ไขปัญหา

**คำสำคัญ :** ศีลธรรม, จริยธรรม

## 1. บทนำ

สภาพของสถานการณ์สังคมไทยในปัจจุบัน ชี้ให้เห็นว่า ปัญหาและวิกฤตอันน่าเป็นห่วงเกิดจากความเจริญทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว จึงทำให้เกิดปัญหาทางสังคม เช่น ปัญหาสุขภาพจิต ปัญหาของความเครียด และปัญหาการฆ่าตัวตาย ปัญหาล่วงละเมิดสิทธิ เป็นต้น ปัญหาเหล่านี้ เป็นปัญหาของประเทศ ดังนั้น “การศึกษา” ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของการพัฒนาประเทศ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2545, หน้า ข) ดังที่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ได้ทรงพระราชทาน พระบรมราโชวาทเกี่ยวกับการศึกษา เพื่อเตือนสติคนไทยไว้ว่า... “...งานด้านการศึกษาเป็นงานสำคัญที่สุดอย่างหนึ่งของชาติ เพราะความเจริญและความเสื่อมของชาตินั้น ขึ้นอยู่กับการศึกษาของชาติเป็นข้อใหญ่...” “...ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งของทั้งชีวิตและส่วนรวมคือ การศึกษา ซึ่งเป็นรากฐานส่งเสริมความเจริญมั่นคงเกือบทุกอย่างในบุคคลและประเทศชาติ...” และ “...สังคมและบ้านเมืองใดให้การศึกษาที่ดีแก่เยาวชนได้อย่างครบถ้วน พอเหมาะกันทุกด้าน สังคมและบ้านเมืองนั้นก็จะมีพลเมืองที่มีคุณภาพ ซึ่งสามารถจะธำรงรักษาความเจริญมั่นคงของประเทศชาติไว้ และพัฒนาให้ก้าวหน้าต่อไปได้ตลอด...” (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2540, หน้า 56, 108, 117) พระบรมราโชวาทเกี่ยวกับการศึกษาที่กล่าวมานั้น มีนักวิชาการทางการศึกษาไทยหรือผู้ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาไทย ที่เห็นว่าเหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพการดำรงชีวิตของคนไทยที่เป็นที่ตั้งอยู่บนพื้นฐาน (จิตรกร ตั้งเกษมสุข, 2525, หน้า 105) ของคำสอนในทางพระพุทธศาสนา เพื่อพัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ที่เรียกว่า “จตุสดมภ์ของการศึกษา” (Four Pillars of Education) 4 ประการ คือ (1) การศึกษาเพื่อการพัฒนาศักยภาพ (Learning to know) (2) การศึกษาเพื่อพัฒนาสมรรถภาพ (Learning to do) (3) การศึกษาเพื่อพัฒนาคุณภาพ (Learning to live) และ (4) การศึกษาเพื่อพัฒนามนุษยภาพ (Learning to be) การศึกษาทั้ง 4 นี้ มีความสอดคล้องกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา คือ (1) การพัฒนาทางกาย (กายภาวนา) (2) การพัฒนาทางสังคม (ศีลภาวนา) (3) การพัฒนาทางจิต (จิตภาวนา) (4) การพัฒนาทางปัญญา (ปัญญาภาวนา) ซึ่งเป็นพัฒนาคน (พระเทพโสภณ (ประยูรธรรมจิตโต), 2547, หน้า 19-44) ให้เป็นผู้มีคุณธรรมและจริยธรรมตั้งแต่เด็ก ซึ่งเป็นปัจจัยในการปลูกฝังอบรมให้เยาวชน ให้สอดคล้องกับหลักที่เรียกว่า 5 ดี คือ (1) ให้เป็นลูกที่ดีของพ่อแม่ (2) การเป็นศิษย์ที่ดีของครูอาจารย์ (3) การเป็นเพื่อนที่ดีของเพื่อน (4) การเป็นพลเมืองที่ดีของประเทศชาติ (5) การเป็นศาสนิกชนที่ดีของศาสนา และนำไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ซึ่งเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดคุณธรรมจริยธรรม (สมพร เทพสิทธา 2551, หน้า 6-7) เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันชีวิต ให้มีจิตสำนึกผิด ชอบ ชั่ว ดี และมีสติพิจารณาบังคับ เพื่อการพัฒนาตนเอง ไม่ให้ประมาท ซึ่งเป็นรากฐานของการพัฒนามนุษย์ในสังคม ดังนั้น การศึกษา จึงถือเป็นรากฐานสำคัญของชีวิต เพราะเป็นกระบวนการที่ทำให้มนุษย์พัฒนาคุณภาพชีวิตที่ทำให้เป็นผู้รู้จักคิด รู้จักทำ รู้จักแก้ไขปัญหา นั้นเอง

## 2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 2.1 เพื่อศึกษาแนวความคิดและทฤษฎีเรื่องศีลธรรมจริยธรรมแนวใหม่เชิงปรัชญาการศึกษาในพุทธปรัชญาเถรวาท
- 2.2 เพื่อวิเคราะห์แนวความคิดและทฤษฎีศีลธรรมจริยธรรมแนวใหม่เชิงปรัชญาการศึกษาในพุทธปรัชญาเถรวาท

## 3. วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องศีลธรรมจริยธรรมแนวใหม่เชิงปรัชญาการศึกษาในพุทธปรัชญาเถรวาท ซึ่งเป็นการศึกษาเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยการรวบรวมข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิ (Primary) และทุติยภูมิ (Secondary) หนังสือ ตำรา บทความ ข้อเขียน เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และรวมแนวคิดจากนักปราชญ์ต่าง ๆ โดยมีการวิเคราะห์ตีความ และนำเสนอรายงานผลต่อไป

## 4. ผลการวิจัย

พบว่า การปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรมแก่เด็ก เพื่อเป็นการอบรมบ่มนิสัยในการพัฒนาจิตใจและสติปัญญาของผู้เรียนตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย มาตรา 73 และ มาตรา 8 โดยเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง เหมาะสม และสอดคล้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศแบบยั่งยืน โดยมีหลักสูตร บทเรียน ที่แน่นอน วิธีการปลูกฝัง วิธีการถ่ายทอด และวิธีการประเมินผลอย่างเป็นระบบ โดยมีลักษณะและแนวความคิดในเรื่องของคุณธรรมจริยธรรม คือ การพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม วิธีปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรม การจัดการเรียนการสอน สถานที่การเรียนการสอน กิจกรรมของผู้เรียน การประเมินผลการเรียนการสอน การสื่อสารกับผู้เรียน พัฒนาการของผู้เรียน และการแก้ไขปัญหาของผู้เรียน โดยมีคุณค่าทางคุณธรรมจริยธรรมเชิงปรัชญาการศึกษา 2 ประเภท ได้แก่ คุณค่าทางคุณธรรมจริยธรรมเชิงอัตวิสัยและอวัตถุวิสัย และ คุณค่าทางคุณธรรมจริยธรรมทางธรรมชาตินิยม ตามหลักเกณฑ์ตัดสินเรื่องคุณธรรมจริยธรรมเชิงปรัชญาการศึกษาในพุทธปรัชญาเถรวาท 2 ประเภท ได้แก่ วินิจฉัยโดยดูที่มาและวินิจฉัยโดยดูที่ผล ที่เป็นหลักอันเป็นเกณฑ์ตัดสินเรื่องคุณธรรมจริยธรรมเชิงปรัชญาการศึกษาในพุทธปรัชญาเถรวาทที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมทางจริยธรรมว่า เป็นกระบวนการต่อเนื่องกันโดยเริ่มตั้งแต่การดำริ คือ การคิดไปจนกระทั่งมีผลสำเร็จจากการกระทำ เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันชีวิต ให้มีจิตสำนึกผิด ชอบชั่ว ดี และมีสติพิจารณาบังคับ ซึ่งกระบวนการทางการศึกษาเป็นรากฐานของการพัฒนามนุษย์ในสังคมนั้นเอง โดยมีการอธิบายดังนี้ คือ

## 5. นิยามและความหมายของคำว่า “คุณธรรมและจริยธรรม”

คำว่า “คุณธรรม” (Richard Mckeon, 1931, p. 959) หมายถึง ความประพฤติที่แสดงถึงคุณลักษณะของอุปนิสัย (ที่ดี) ในการเลือกตัดสินใจการกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างพอดี ๆ ไม่มากเกินไปหรือน้อยเกินไป ความพอดีนี้เป็นความพอดีของแต่ละบุคคลซึ่งจะเป็นผู้กำหนดความพอดีจากการใช้หลักเหตุผลและความรู้ (ปัญญา) ความเข้าใจอย่างลึกซึ้งซึ่งจะได้จากความชำนาญทางการลงมือปฏิบัติจริง ๆ มาเป็นตัวกำหนด (การเลือกตัดสินใจกระทำ) ให้เกิดความพอดีที่เรียกว่า “คุณธรรมเป็นผลมาจากนิสัย (Richard Mckeon, 1931, p. 1103) เพราะว่าคุณธรรม คือ คุณสมบัติของคนดี เช่น ความกล้าหาญ ความเสียสละ ความซื่อสัตย์ ความยุติธรรม ซึ่งฝังรากลึกภายในจิตใจจนเป็นลักษณะนิสัยนั่นเอง (States of Character) (Richard Mckeon, 1931, p. 1106) ส่วนคำว่า “จริยธรรม” เป็นศัพท์มาจากภาษาบาลีและสันสกฤตมาจากคำ 2 คำ มาจากคำว่า “จริย + ธรรม” คำว่า “จริย” หมายถึง ความประพฤติหรือกริยาที่ควรประพฤติ ส่วนคำว่า “ธรรม” หมายถึง คุณความดี หรือ หลักคำสอนทางศาสนา เมื่อนำคำ 2 มารวมกันเป็น “จริยธรรม” มีความหมายว่า “หลักแห่งความประพฤติ” หรือ “แนวทางของความประพฤติ” ซึ่งพิจารณาจากความหมายแล้ว จะอยู่ที่การใช้บริบทหรือสถานการณ์จริง (L. Wittgenstein, 1963, p. 34) โดยการให้คำนิยามและความหมายคำว่า “จริยธรรม หมายถึง ธรรมที่เป็นข้อปฏิบัติ, ศีลธรรม, กฎ ศีลธรรม”

## 6. ลักษณะและแนวความคิดเรื่องคุณธรรมจริยธรรมเชิงปรัชญาการศึกษา

### 6.1 การพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม

การอบรมสั่งสอนให้บุคคลเป็นคนดีมีคุณธรรมจริยธรรมในสถานศึกษาเพื่อสนับสนุนให้ผู้เรียนพัฒนาปัญญาที่เรียกว่า “ปัญญาภูมิธรรม” มี 4 ประการ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2548, หน้า 21) คือ (1) สัมปยุตสังเสวระ หมายถึง การอยู่ใกล้คนดี ใกล้ผู้รู้ มีครู อาจารย์ดี มีข้อมูลมีสื่อที่ดี (2) สัมมัสมสวณะ หมายถึง เอาใจใส่ศึกษาโดยมีหลักสูตร การเรียนการสอนที่ดี (3) โยนิโสมนสิการ หมายถึง มีกระบวนการคิดวิเคราะห์พิจารณาหาเหตุผลที่ดีและถูกวิธี (4) อัมมานุอัมมปฏิบัติ หมายถึง ความสามารถนำความรู้ไปใช้ในชีวิตได้ถูกต้องเหมาะสม จะส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดพัฒนาตามหลักไตรสิกขาได้อย่างชัดเจน (อง.จตุกก. (ไทย) 21/248/332) นอกจากนี้ ปัญญาภูมิธรรม ยังแบ่งออกได้ 4 ด้าน (กาญจนา นาคสกุล, 2546, หน้า 5) ได้แก่ (1) ด้านกายภาพ (2) ด้านกิจกรรมพื้นฐานของวิถีชีวิต (3) ด้านการเรียนการสอน เป็นตัวอย่างที่ดีที่ถูกที่ควรแก่เด็ก และควรต้องมีการประเมินที่หลากหลายเช่น การประเมินระหว่างเรียน การประเมินลักษณะนี้สำคัญมาก เพราะครูจะได้ข้อมูลที่แท้จริงเกี่ยวกับตัวเด็ก จากความสามารถจริงในการเรียนการสอนและการประเมิน แบบสรุปรวบยอด เป็นการประเมินการเรียนรู้ เมื่อสิ้นกระบวนการเรียนการสอน (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2544, หน้า 2-5) และ (4) ด้านบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์

## 6.2 วิธีปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรม

การปลูกฝังหรือหล่อหลอมให้เด็กนักเรียน นักศึกษาเป็นผู้มีคุณธรรมจริยธรรมครบถ้วน สมควรตามความมุ่งหมายของศึกษาในแผนการศึกษาแห่งชาติจะต้องมีการดำเนินการให้ครบถ้วนทั้งระบบทั้งนอกโรงเรียนและในโรงเรียนจะยกภาระให้แก่โรงเรียน หรือสถานศึกษาเพียงฝ่ายเดียวไม่ได้ แนวทางวิธีการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมจะต้องให้มีอยู่ในโรงเรียนและนอกโรงเรียน ในสถานศึกษาควรปลูกฝังทางด้านนักวิชาการ การเรียนการสอน และการอบรมจริยศึกษาที่งามของวัฒนธรรมไทยที่มีอยู่ตั้งแต่ต้นมา ทางกายก็ดี วาจาและจิตใจก็ดี ขณะทีนอกสถานศึกษาควรปลูกฝังฐานด้านชีวิตที่ดำรงอยู่ และสังคมจะช่วยให้เด็กนักเรียน นักศึกษา เป็นคนมีคุณธรรมจริยธรรมอันดีงาม อย่างครบถ้วน ดังนี้ (1) บิดามารดา บ้าน หรือสถาบันครอบครัว เป็นแหล่งแรกที่ทำกรปลูกฝังหล่อหลอมตลอดจนถ่ายทอดลักษณะอันทรงคุณธรรมและจริยธรรมแก่สมาชิกในครอบครัวและต้องทำหน้าที่นี้ต่อไป แม้เด็กจะเขาไปรับการศึกษาอบรมในโรงเรียนระดับต่าง ๆ อยู่แล้วก็ตาม นักการศึกษาได้ศึกษาผลกระทบของการเลี้ยงดูเด็กแบบต่าง ๆ ต่อความมีคุณธรรมและจริยธรรมของเด็ก ปรากฏว่า เด็กที่ได้รับความรักจากการเลี้ยงดูมาก มีลักษณะความรับผิดชอบวินัยทางสังคมและความเอื้อเฟื้อสูงกว่าเด็กที่ได้รับความรักจากบิดา มารดา หรือผู้ปกครองน้อยกว่าเด็กที่ถูกเลี้ยงดูแบบควบคุมมาจะมีลักษณะ เชื้อพียง สุขภาพ เอื้อเฟื้อ แต่มีลักษณะขี้อายเก็บตัวในใจน้อย และชอบพึ่งพาผู้ใหญ่ ส่วนเด็กที่เลี้ยงดูแบบควบคุมน้อยจะไม่เชื่อพียงไม่มีความรับผิดชอบ และขาดสมาธิ เด็กที่ถูกเลี้ยงดูแบบให้เหตุผลเป็นเด็กที่ไม่ก้าวร้าวรู้จักรับผิดชอบชีวิตและอายุเมื่อทำผิด (2) ญาติผู้ใหญ่และสมาชิก ในครอบครัว เป็นผู้มื่อทธิพลต่อการปลูกฝังและหล่อหลอมจริยธรรมให้แก่เด็กในครอบครัวเช่นเดียวกัน โดยปกติเด็กจะเรียนรู้เจตคติเชิงจริยธรรมจากผู้ใหญ่ด้วยการสังเกตและเลียนแบบ มากกว่าที่จะได้จากการฟังคำสั่งของผู้ใหญ่โดยตรง ถ้าหากผู้ใหญ่เป็นผู้มีลักษณะเด่นเป็นที่ยกย่องบูชาแก่เด็กมาก เด็กจะมีแนวโน้มเลียนแบบพฤติกรรมของผู้ใหญ่มากขึ้นเท่านั้น (3) เพื่อน ๆ ของเด็กเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการกำหนดค่านิยมทางคุณธรรมและจริยธรรมบางอย่างให้เด็กได้รับรู้ รัไปปฏิบัติเพื่อให้เกิดพฤติกรรมคล้ายตามเพื่อนได้โดยเฉพาะในวัยรุ่นการทำอะไรตามเพื่อนจะเห็นได้ชัดเจน การเรียนรู้เชิงจริยธรรมของเด็กมิใช่มาจากเพื่อนฝ่ายเดียว แต่ยังได้มาจากการได้กรกระทำกิจกรรมร่วมกัน การเข้าใจกันและกันในระหว่างเด็กในวัยเดียวกันเองด้วย ซึ่งเพื่อน ๆ ดังกล่าวนี้ รวมทั้งเพื่อนในโรงเรียนและนอกโรงเรียนด้วย (4) พระสงฆ์ หรือผู้นำทางคุณธรรมและจริยธรรมในหมู่บ้าน ตำบลหรืออำเภอ หรือท้องถิ่นที่เด็กนักเรียนอยู่นั้น เป็นที่เคารพนับถือของผู้ใหญ่ในสังคมนั้นและได้มอบให้เป็นผู้อบรมสั่งสอนจริยธรรมแก่ประชาชนทั้งเด็ก และผู้ใหญ่ การปฏิบัติดีปฏิบัติชอบของพระสงฆ์หรือผู้นำทางศาสนาในท้องถิ่นนั้นด้วย (5) สื่อสารมวลชน หรือสื่อสารมวลชนทุกรูปแบบในปัจจุบันนี้มีบทบาทสำคัญยิ่ง ต่อการปลูกฝัง หรือเปลี่ยนแปลงเจตคติ ค่านิยมตลอดจนรูปแบบของพฤติกรรมของเด็กและเยาวชนนักเรียน นักศึกษา หนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ ตลอดไปถึงภาพยนตร์ บทเพลง หนังสืออ่านเป็นทั้งเรื่องปลูกฝังค่านิยมทางคุณธรรม และจริยธรรมให้แก่เด็กและเยาวชนทุกวัย และในขณะเดียวกัน ถ้าสิ่งเหล่านี้ไม่ได้รับความสนใจในด้านที่จะช่วยปลูกฝังความมีจริยธรรมที่ดีแก่เด็กและเยาวชนแล้วยังอาจเป็นเครื่องมือทำลายหรือขวางกั้นการปลูกฝังหล่อหลอม นักเรียน นักศึกษาให้เป็นผู้มีความคุณธรรมและจริยธรรมที่ดีงามไว้ด้วย และ (6) โรงเรียนหรือสถานศึกษา ซึ่งร่วมถึงการจัดสิ่งแวดล้อม และสภาพแวดล้อมในสถานศึกษา การบริหารและการให้บริการต่าง ๆ ในสถานศึกษา การเป็นตัวอย่างที่ดีงามของครูอาจารย์ การเรียนการสอนวิชาต่าง ๆ ตามหลักสูตรการเรียนการสอนวิชาที่เกี่ยวกับจริยศึกษาโดยเฉพาะการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ในสถานศึกษาในการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมนั้น ใช้วิธีการหล่อหลอมดังที่กล่าวมาในข้างต้นด้วย

วิธีการใช้นิทานวรรณคดี หรือข่าวสารจากชีวิตจริง การใช้วีดิทัศน์ภาพยนตร์ แถบบันทึกเสียง ภาพนิ่ง แผ่นโปร่งใส การอธิบาย การเทศนา การดัดเตือน การสหนาการยกย่องสรรเสริญ การชมเชย การแก้ไขและการวิจารณ์ ข้อบกพร่อง (ซ้ำเลื่อง วุฒิจันทร์, 2524, หน้า 78-79)

### 6.3 การจัดการเรียนการสอน

การจัดการเรียนการสอน มีดังนี้ (1) สาระสำคัญของการเรียนรู้ต้องให้เหมาะสมกับวัย และใช้วิธีสอนที่เหมาะสม (2) การสอนจะต้องมีเหตุผล สนับสนุนให้เป็นประโยชน์ หรือให้เป็นโทษของการปฏิบัติ (3) การปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอเป็นสิ่งจำเป็น โดยครูเป็นตัวอย่างที่ดี และเป็นผู้นำทางด้านจริยธรรม และ (4) การนำไปใช้ประพจน์ดี นั้น ต้องกระทำอยู่ตลอดเวลา (กรมการศาสนา, 2541, หน้า 20) นอกจากนี้ ในแต่ละวิชาที่เกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอน ที่ใช้อยู่เป็นประจำ ดังที่ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ไว้ 4 แบบ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2541, หน้า 13) ก็คือ (1) แบบสากัจฉาหรือสนทนา (2) แบบบรรยาย (3) แบบตอบปัญหา และ (4) แบบวางกฎข้อบังคับ โดยมีองค์ประกอบต่าง ๆ ที่ควรต้องพิจารณา ดังนี้ (1) การเลือกวิธีสอนนั้นจะต้องสอดคล้องกับจุดประสงค์ของบทเรียน (2) การเลือกวิธีสอนนั้นจะต้องสอดคล้องกับลักษณะของเนื้อหาสาระที่จะสอน (3) วิธีสอนบางวิธีไม่สามารถใช้กับผู้เรียนได้ทุกระดับ วิธีสอนบางวิธีใช้ได้เฉพาะกับเด็กวัยหนึ่ง แต่ไม่สามารถจะใช้กับเด็กอีกวัยหนึ่งได้ (4) การสอนในแต่ละวิธีต้องกำหนดเวลาให้เพียงพอเกี่ยวกับเนื้อหา จำนวนครั้ง ว่ามีกำหนดให้นานเท่าใด ตามช่วงเวลาดังกล่าวเพียงพอสำหรับการสอนด้วยวิธีนั้น ๆ หรือไม่ ต้องพิจารณาให้รอบคอบ (5) สถานที่ที่เป็นองค์ประกอบหนึ่งที่ต้องพิจารณาเป็นกรณีพิเศษ การสอนบางวิธีจำเป็นต้องจัดสภาพห้องเรียน โต๊ะ เก้าอี้ ให้เหมาะสม เช่น วิธีสอนแบบศูนย์การเรียน วิธีสอนแบบอภิปรายกลุ่ม วิธีสอนแบบการเรียนรู้เป็นคู่ เป็นต้น แต่ละวิธีจะต้องมีการจัดสภาพห้องเรียนแตกต่างกัน เราสามารถจัดสภาพห้องเรียนได้ตามที่ต้องการได้หรือไม่ (6) จำนวนผู้เรียนมีมากน้อยเพียงใด และจำนวนผู้เรียนดังกล่าวนั้นเหมาะสมกับวิธีที่ใช้หรือไม่ (บุญชม ศรีสะอาด, 2547, หน้า 4)

### 6.4 สถานที่การเรียนการสอน

การจัดการสถานที่ อาคารเรียน ห้องเรียน ที่จะเอื้ออำนวยต่อการเรียนการสอน เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาของนักเรียน อาจเกิดจากอุปสรรค หรือวัสดุทางศิลปวัฒนธรรม โดยการจัดสภาพแวดล้อมภายในและภายนอกห้องเรียน ว่า การจัดสภาพแวดล้อมจะเป็นสิ่งหนึ่งซึ่งชักจูงให้เด็กสนใจและเกิดความกระตือรือร้น อยากเรียน ไม่เบื่อหน่าย โดยหลักสำคัญของการจัดสภาพแวดล้อมทั้งภายในและภายนอกห้องเรียน ได้แก่ (1) สภาพแวดล้อมในห้องเรียน กล่าวคือ หลักสำคัญในการจัดต้องคำนึงถึงความปลอดภัย ความสะอาด เป้าหมายการพัฒนาความเป็นระเบียบเรียบร้อย ซึ่งอาจจัดแบ่งพื้นที่ให้เหมาะสมกับการประกอบกิจกรรมตามหลักสูตร เป็นต้น (2) สภาพแวดล้อมนอกห้องเรียน กล่าวคือ การจัดสภาพแวดล้อมภายในอาณาบริเวณรอบ ๆ โรงเรียน จัดรักษาความปลอดภัย ในบริเวณโรงเรียนและบริเวณรอบนอกโรงเรียน ดูแลรักษาความสะอาด ต้นไม้ให้ความร่มรื่นรอบ ๆ บริเวณโรงเรียน และ (3) สาเหตุจากสิ่งแวดล้อม กล่าวคือ เยาวชนต้องอยู่กับสิ่งแวดล้อมรอบตัวหลายประการ ซึ่งนับว่ามีอิทธิพลทำให้ชีวิตของเยาวชนโน้มเอียงไปทางใดทางหนึ่งได้ (นงลักษณ์ เทพสวัสดิ์, 2543, หน้า 27-44) เช่น การลักขโมยหรือฉกชิงวิ่งราว เป็นต้น

## 6.5 กิจกรรมของผู้เรียน

กิจกรรมการเรียนการสอน เพื่อพัฒนาปลูกฝังนิสัยใฝ่รู้ ใฝ่เรียน และทักษะกระบวนการคิดของนักเรียน และเสริมสร้างจิตสำนึกด้านคุณธรรมจริยธรรม แก่นักเรียน โดยจัดกิจกรรมในช่วงเวลา 12.20 –13.30 ทุกวันพฤหัสบดี ไป และมอบหมายงานที่เสร็จไม่ทัน และการฝึกฝนเพิ่มเติมให้เป็นการบ้าน ดังนี้ (1) กิจกรรมคำพังเพย มีการดำเนินกิจกรรมคือ ให้นักเรียนค้นคว้าหาคำพังเพยท่องจำคำพังเพย ประกวดแข่งขันท่องคำพังเพย และมอบรางวัลผู้ชนะเลิศแต่ละระดับ (2) กิจกรรมวางทูกงานอ่านทุกคน มีการดำเนินกิจกรรม คือ ให้นักเรียนเข้าห้องสมุดอ่านหนังสือ แล้วสรุปย่อความลงในแบบบันทึกการอ่าน และนำเสนอผลการอ่านหน้าชั้น (หน้าอาคารเรียนที่จัดกิจกรรม) จนครบทุกคน นักเรียนซักถามข้อสงสัย ครูแนะนำเพิ่มเติม (3) กิจกรรมนิทานคุณธรรม มีการดำเนินกิจกรรม คือ ให้นักเรียนอ่านหนังสือนิทานคุณธรรม แล้วเล่าให้เพื่อนฟังจนครบทุกคน แล้วให้นักเรียนแต่งนิทานด้วยความคิดสร้างสรรค์ของตนเองโดยใช้ชื่อเรื่องจากคำพังเพย แล้วนำเสนอผลงาน (4) กิจกรรมเรียงความ มีการดำเนินกิจกรรม คือ ให้นักเรียนเรียงความโดยครูกำหนดหัวข้อให้ เช่นเรื่อง แม่ ภาวะโลกร้อน คุณครูของฉัน เป็นต้น นักเรียนนำเสนอ ครูตรวจผลงานแนะนำข้อบกพร่อง (5) กิจกรรมทำหนังสือเล่มเล็ก มีการดำเนินกิจกรรม คือ ให้นักเรียนจัดทำหนังสือเล่มเล็ก โดยนำนิทานที่แต่งในกิจกรรมแต่งนิทานมาทำหนังสือเล่มเล็ก แล้วนำเสนอผลงาน จัดกิจกรรมประกวดหนังสือเล่มเล็ก และมอบรางวัลผู้ชนะ และ (6) กิจกรรมเชิดหุ่น มีการดำเนินกิจกรรม คือ นักเรียนนำตัวละครจากนิทานที่อ่านจากห้องสมุด หรือที่แต่งเอง มาทำตัวหุ่นเชิด แล้วจัดกิจกรรมเชิดหุ่น จัดกิจกรรมประกวดมารยาทการกราบ การไหว้ตามแบบแผนวัฒนธรรมไทย อบรมสั่งสอนให้นักเรียนสวัสดีกันตอนเช้า พี่หัวน้องสวัสดีครู ผู้ปกครอง (อังคณา ราชสีห์, 2548, หน้า 15)

## 6.6 การประเมินผลการเรียนการสอน

หลักการสำคัญของการวัดและประเมินผลตามสภาพจริง, ขั้นตอนการดำเนินงานการวัดและประเมินผลตามสภาพจริง และเครื่องมือที่ใช้ในการวัดและประเมินผลตามสภาพจริง ได้แก่

1. หลักการสำคัญของการวัดและประเมินผลตามสภาพจริง ได้แก่ (1) เป็นการประเมินในสถานการณ์ที่ปฏิบัติจริง หรือเกี่ยวข้องในชีวิตจริง ผสมผสานไปกับการเรียนการสอน โดยสอดคล้องกับเป้าหมาย/ผลการเรียนที่คาดหวัง (2) เป็นการประเมินที่ครอบคลุมการแสดงออก การกระทำ กิจกรรม และกระบวนการทำงาน ผลงาน/ผลการกระทำ รวมถึงแฟ้มสะสมงานของผู้เรียน (3) เน้นประเมินความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ การค้นคิด การใช้เหตุผล กระบวนการคิดแก้ปัญหา การประยุกต์ใช้ และการปรับปรุง (4) เน้นการประเมินพัฒนาการ ค้นหาสิ่งที่ดีงามของผู้เรียน เป็นการประเมินเชิงบวก ไม่ใช่การประเมินเพื่อจับผิด หรือค้นหาข้อบกพร่อง และมีการนำข้อมูลจากการประเมินไปใช้เพื่อปรับปรุงและพัฒนาพฤติกรรมของผู้เรียนด้วย (5) เป็นการประเมินที่ต่อเนื่อง โดยใช้วิธีการที่หลากหลาย และเหมาะสม (6) เป็นการประเมินเชิงคุณภาพ โดยเปรียบเทียบกับเกณฑ์ที่กำหนด โดยจำแนกองค์ประกอบของสิ่งที่ประเมิน และอธิบายถึงระดับคุณภาพของผลงาน/การปฏิบัติ (Rubric Assessment) (7) เป็นการประเมินผู้ที่เกี่ยวข้องหลายด้าน และผู้ปกครอง



2. ขั้นตอนการดำเนินการวัดและประเมินผลตามสภาพจริง ได้แก่ (1) กำหนดผู้ประเมิน ได้แก่ ผู้สอน ผู้เรียน เพื่อนนักเรียน และผู้ปกครอง (2) กำหนดเป้าหมาย/วัตถุประสงค์ในการประเมิน (3) กำหนดขอบเขต องค์ประกอบ ของสิ่งที่จะประเมิน พร้อมทั้งระบุเกณฑ์การประเมิน (4) เลือกวิธีการและสิ่งประเมินให้เหมาะสมสอดคล้องกับ กิจกรรมและงาน (5) กำหนดเวลา และสถานการณ์ที่จะประเมิน และ (6) รวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ และสรุปผลการ ประเมิน และนำผลการประเมินไปใช้พัฒนาผู้เรียนและการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน

3. วิธีการและเครื่องมือวัดที่ใช้ในการวัดและประเมินสภาพตามจริง การวัดและการประเมินผลตามสภาพ จริงในการเรียนการสอนตามหลักพระพุทธศาสนานี้ ผสมผสานไปกับการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ให้แก่ผู้เรียนใน สถานการณ์ที่ผู้เรียนปฏิบัติจริง โดยเน้นให้ครอบครัวพฤติกรรมแสดงออก กระบวนการ ผลผลิต และแฟ้มสะสม ผลงาน ดังนั้น วิธีการและเครื่องมือที่ใช้จึงมีหลากหลาย เช่น การสังเกตมีทั้งการสังเกตอย่างเป็นทางการและไม่เป็น ทางการ สามารถทำได้ตลอดเวลาทั้งในระหว่างการเรียนการสอนหรือทำกิจกรรมอื่น ๆ นอกห้องเรียนจากการ สังเกต ผู้สอนสามารถเห็นพฤติกรรมของผู้เรียนเป็นรายบุคคลหรือรายกลุ่มได้พฤติกรรมที่สังเกต ได้แก่ การแสดง อารมณ์ สีหน้า กริยาท่าทาง การพูดคุยโต้ตอบ ความสนุกสนานเพลิดเพลิน การมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน พฤติกรรม การทำงานในกลุ่ม ความอดทน วิธีการแก้ปัญหาความคล่องแคล่วในการใช้อุปกรณ์เครื่องมือต่าง ๆ เครื่องมือที่ใช้ใน การสังเกต ได้แก่ แบบตรวจสอบรายการ (Check List) แบบประเมินค่า (Rating Scales) เป็นต้น

## 6.7 การสื่อสารกับผู้เรียน

นักเรียนวัยรุ่นเป็นวัยหัวเลี้ยวหัวต่อของชีวิตระหว่างวัยเด็กกับวัยผู้ใหญ่การเปลี่ยนแปลงทางด้านร่างกาย จะ เห็นได้อย่างชัดเจน ทั้งในด้านโครงสร้าง และการทำงานของอวัยวะต่าง ๆ Luella Cole นักจิตวิทยาชาวอเมริกัน ได้จัดแบ่งวัยรุ่นออกเป็น 3 ระยะ ได้แก่ วัยรุ่นตอนต้น วัยรุ่น ตอนกลาง และวัยรุ่นตอนปลาย โดยมีช่วงอายุอยู่ใน ระหว่าง 13-21 ปี โดยเด็กชายจะเจริญเติบโตเข้าสู่วัยรุ่นช้ากว่าเด็กหญิงประมาณ 2 ปี ในขณะที่ความพร้อมของ ต่อมเพศที่จะเริ่มผลิตเซลล์สืบพันธุ์ เมื่อเด็กหญิงอายุ 11-13 ปี และเด็กชายเมื่ออายุประมาณ 13-15 ปี พัฒนาการ ทางด้านร่างกายของวัยรุ่นที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วได้ส่งผลกระทบต่อพัฒนาการทางด้านอารมณ์ และพฤติกรรม ต่าง ๆ ที่วัยรุ่นแสดงออกมา วุฒิภาวะทางเพศของเด็กชายสามารถสังเกตได้โดยเกิด พฤติกรรมการหลังอสุจิในเวลา หลับ มีขนเกิดขึ้นตามร่างกายในที่ต่าง ๆ สัดส่วนรูปร่างกายเปลี่ยนไปหน้าอกและสะโพกของเด็กหญิงขยายขึ้น เด็กชายจะมีเสียงแตกพร่าและห้าวขึ้น อารมณ์ของวัยรุ่นเป็นอารมณ์ที่รุนแรง เชื่อมั่นในตนเองและมักขัดแย้งกับ ผู้ใหญ่ โดยส่วนใหญ่แล้วอารมณ์ของเด็กวัยรุ่นจะมีทั้งอารมณ์ประเภทก้าวร้าวรุนแรง อารมณ์เก็บกดถอยหนีจะทำให้ เป็นอันตรายต่อวัยรุ่นมากที่สุด อารมณ์สนุกสมหวัง ความรัก ความอิจฉาริษยา ความอยากรู้อยากเห็น การ ปรับตัวที่ไม่เหมาะสมของวัยรุ่น ทำให้เกิดสภาวะทางอารมณ์ที่ก่อให้เกิดผลเสียต่อบุคลิกภาพคือ เป็นคนเจ้าคิดเจ้า แค้น รู้สึกว่ามีปมด้อยกระวนกระวายใจ เก็บตัวหนีสังคม ซึมเศร้า วิตกกังวล กลัว บุคลิกภาพเสื่อม ฉุนเฉียว โหม่งง่าย คิด เพื่อฝัน สร้างวิมานในอากาศจนทำให้บุคลิกภาพเสื่อมนอกจากนี้เด็กวัยรุ่นจะมีความจำดีมีสมาธิดี ความคิด กว้างขวาง ชอบแสวงหาความรู้ใหม่ ๆ พัฒนาการทางด้านสติปัญญาในวัยรุ่นตอนต้นจะเป็นไปอย่างรวดเร็ว โดย เจริญถึงขีดสุด เมื่ออายุ 16 ปีหลังจากนั้นจะลดลงเรื่อย ๆ วัยรุ่นจะต้องการให้ตนเองเป็นที่ยอมรับของเพื่อนและ บุคคลแวดล้อมรอบตัว ต้องการเป็นอิสระ เป็นตัวของตัวเอง มีห้องเป็นสัดส่วน สนใจเรื่องเพศ และปรารถนามี เพื่อนต่างเพศ

จะเห็นได้ว่า ธรรมชาติและความต้องการของวัยรุ่นเป็นความต้องการพื้นฐานทางจิตใจซึ่งวัยรุ่นเป็นวัยที่มีความอยากรู้อยากลอง จึงต้องการหาประสบการณ์สิ่งใหม่ ๆ ในชีวิตเสมอ คือ (1) ต้องการความรัก ความห่วงใย มีความรู้สึกอยากถูกรัก อยากได้รับความเอาใจใส่ห่วงใยจากคนที่มีความสำคัญต่อเขา แต่มีข้อแม้ว่า ต้องไม่ใช่การแสดงออกที่ทำกับเขาราวกับเด็กเล็ก ๆ หรือเจ้ากี้เจ้าการกับเขา (2) ต้องการเป็นอิสระ ทำอะไรด้วยตัวเอง อยากทำในสิ่งที่คิดแล้วว่าดี อยากมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ เริ่มวิพากษ์วิจารณ์ ไม่ชอบให้ใครว่า บอก หรือแนะนำอย่างเด็ก ๆ (3) อยากรู้ อยากเห็น อยากลอง ชอบเลียนแบบ และลงมือทำแบบลองผิดลองถูกและชอบอยู่กับเพื่อนมากกว่าพ่อแม่ เพราะมีความรู้สึกว่าได้รับการยอมรับในพฤติกรรมได้ง่าย (4) ความถูกต้อง ยุติธรรม ซึ่งวัยรุ่นจะให้ความสำคัญอย่างจริงจังกับความถูกต้องความยุติธรรมตามที่ตนเองแต่เป็นความถูกต้อง ยุติธรรมที่ไม่การคิดแบบยึดหยุ่น คือ มองขาวเป็นขาว มองดำเป็นดำ แต่ไม่ได้มองในหลาย ๆ ด้าน หลาย ๆ มุมมองอย่างผู้ใหญ่ (5) ให้ความสำคัญกับความงามทางร่างกาย สนใจ และพิถีพิถันในเรื่องเสื้อผ้าทรงผมและมักเลียนแบบบุคคลที่เขาชื่นชม (6) ชอบความตื่นเต้น ทำหาย ต้องการหาประสบการณ์แปลก ๆ ใหม่ ๆ ไม่ชอบความจำเจซ้ำซาก ความชอบไม่ชอบของวัยรุ่นจึงเปลี่ยนแปลงเร็ว (7) ต้องการการยอมรับว่า เป็นส่วนหนึ่งของบ้าน ของกลุ่มเพื่อน (8) เป็นวัยที่กำลังค้นหาเอกลักษณ์ของตนเอง ในเรื่องของบุคลิกภาพ แสดงท่าทางคำพูด การแสดงออก การแต่งกาย การเข้าสังคมที่เหมาะสมกับตัวเอง และ (9) ชอบการแสดงออกทางพฤติกรรม ดังนั้น ควรฝึกวัยรุ่น ให้รู้จักสำรวจตัวเอง และ พุดแสดงความคิดเห็น แสดงความรู้สึกให้มากขึ้น (บารุง สุขพรรณ, 2547, หน้า 6)

## 6.8 พัฒนาการของผู้เรียน

นักจิตวิทยาได้แบ่งลักษณะพัฒนาการของวัยรุ่น หรือวัยเด็กนักเรียนมัธยมศึกษา โดยเริ่มตั้งแต่อายุ 12-19 ปี มีรายละเอียดดังนี้

1. พัฒนาการทางร่างกาย พัฒนาการทางร่างกายของเด็กวัยรุ่น ได้แก่ (1) วัยรุ่นเริ่มต้นมีการเจริญเติบโตทางด้านร่างกาย มีการเปลี่ยนแปลงทางความสูงและน้ำหนักรวดเร็วมาก (Growth Spurt) การเปลี่ยนแปลงนี้จะมี ความแตกต่างระหว่างเพศเด็กหญิงจะเริ่มเมื่ออายุประมาณ 11 ปี ผู้ชายเริ่มราว ๆ ประมาณ 13 ปี (2) การเปลี่ยนแปลงของอวัยวะสืบพันธุ์ ก็จะเริ่มพัฒนาขึ้นในวัยแรกรุ่น (Puberty) เนื่องจากฮอร์โมนเกี่ยวกับการเจริญเติบโตที่ต่อมพิทูอิทารี (Pituitary Gland) หรือต่อมใต้สมองได้สร้างขึ้นเด็กหญิงจะมีการเปลี่ยนแปลงของรังไข่ และมีการตกไข่ (Ovulation) และการเพิ่มฮอร์โมนที่เรียกว่าอีสโตรเจนส์ (Estrogens) ในสายเลือด สำหรับเด็กชายจะเพิ่มขนาดของอวัยวะสืบพันธุ์ และมีการสร้างเซลล์สืบพันธุ์ และเพิ่มฮอร์โมนของผู้ชายที่เรียกว่า แอนโดรเจนส์ (Androgens) (3) การเปลี่ยนแปลงทุติยภูมิทางเพศ (Secondary Sex Characteristics) (4) อัตราการเจริญเติบโตของส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย (5) เด็กหญิงจะมีการเปลี่ยนแปลงทางร่างกายอย่างรวดเร็วราว ๆ อายุ 12 ปี ส่วนเด็กชายจะมีระยะของการเจริญเติบโตราว ๆ อายุ 14 ปี หลังจากนั้นการเจริญเติบโตจะเริ่มช้าลง แต่ทั้งชายหญิงจะยังคงเจริญเติบโตต่อไป

2. พัฒนาการทางเชาวน์ปัญญา พือาเจต์ ได้ให้ข้อชี้แนะพัฒนาการของเด็กวัยรุ่นหรือวัยมัธยมศึกษาว่า “Formal Operations” แต่พัฒนาการทางสติปัญญาของเด็กวัยรุ่นบางคนยังอยู่ระหว่าง “Concrete Operations” และ “Formal Operations” แต่ในที่สุดก็จะถึงขั้น “Formal Operations” ซึ่งเด็กจะสามารถคิดได้แบบผู้ใหญ่ เนื่องจากเด็กวัยรุ่นสามารถที่จะคิดสิ่งที่เป็นนามธรรมได้ เด็กวัยรุ่นจึงมีความสนใจในปรัชญาชีวิต ศาสนา สามารถที่จะใช้เหตุผลเป็นหลักในการตัดสินใจ สามารถคิดเหตุผลได้ทั้งอนุมานและอุปมานและจะมีหลักการ เหตุผลของตนเองเกี่ยวกับความยุติธรรม ความเสมอภาค และมนุษยธรรม การสอนเด็กวัยรุ่นควรจะทำให้เด็กรู้จักคิด เป็นต้นว่า การแก้ปัญหาโดยใช้หลักวิทยาศาสตร์ การสอนความคิดรวบยอดอาจจะเริ่มจากความคิดรวบยอดที่มีความหมายกว้าง และบอกคุณลักษณะที่สำคัญที่เน้นหลักทั่ว ๆ ไป

3. พัฒนาการทางบุคลิกภาพ เด็กในวัยนี้เป็นวัยที่สนใจในตนเอง อยากรู้ว่าตนเป็นใครซึ่งเป็นคำถามที่ตอบได้ยาก เด็กวัยรุ่นจะต้องมีความเข้าใจในการเปลี่ยนแปลงด้านร่างกายและยอมรับและจะต้องมีความเข้าใจบทบาทของตนในสังคม และความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ถ้าเด็กในวัยนี้สามารถจะตอบคำถามว่า ตนคือใคร ก็จะไม่มีปัญหาในการปรับตัว จะมีความคิดเป็นของตัวเองและไม่ตามอย่างเพื่อน ในทางที่ผิด นอกจากนี้ จะมีจุดประสงค์ของชีวิตที่แน่นอนเกี่ยวกับอาชีพอิริคสัน เรียกว่าวัยรุ่นว่า Identity Role Confusion เด็กที่ไม่รู้จักว่าตนคือใครจะเผชิญกับปัญหาที่อิริคสันเรียกว่า Identity Crisis เด็กจะรู้สึกสับสนในบทบาทของตนในสังคม มีปัญหาในการปรับตัวกับเพื่อนร่วมวัย ทั้งเพศชายและหญิง เพราะมีทัศนคติต่อตนเองในทางลบไม่มีความเชื่อมั่นในตนเองและทำให้เด็กวัยรุ่นมีปัญหาในการเรียนรู้ ไม่มีจุดประสงค์ของชีวิตอิริคสัน กล่าวได้ว่า สังคมปัจจุบันมีความโน้มเอียงที่จะส่งเสริมให้เด็กวัยรุ่นมีปัญหาที่จะค้นพบว่า ตนคือใคร เพราะมีบทบาทต่าง ๆ ในสังคมที่เด็กวัยรุ่นจะสำรวจไปเรื่อย ๆ โดยไม่มีการผูกมัดตนเองว่า บทบาทที่ตนควรจะทำคืออะไรในวัฒนธรรมบางแห่ง หรือสังคมโบราณมักจะมีการช่วยเด็กวัยรุ่นเลือกบทบาทที่จะเป็นผู้ใหญ่ โดยมีพิธีกรรมเป็นพิเศษ

4. พัฒนาการด้านอารมณ์และสังคม ซึ่งอารมณ์ของเด็กวัยรุ่นค่อนข้างจะรุนแรงและเปลี่ยนแปลงง่าย ความตึงเครียดของอารมณ์เด็กวัยรุ่น บางครั้งจะเนื่องมาจากการปรับตัวเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของร่างกาย ความไม่ชอบหรือไม่พอใจในการเปลี่ยนแปลง พัฒนาการทางอารมณ์ของวัยรุ่น มีความสัมพันธ์กับพัฒนาการทางร่างกาย ถ้าเด็กวัยรุ่นมีวุฒิภาวะเกี่ยวกับพัฒนาการทางร่างกายเร็ว จะช่วยพัฒนาการทางอารมณ์และสังคมให้เร็วขึ้นด้วย เนื่องจากวัยเป็นวัยที่ค่อนข้างจะเอาตัวเองเป็นศูนย์กลางเหมือนวัยอนุบาล จะแตกต่างกันโดยที่วัยอนุบาลไม่ได้คำนึงว่าคนอื่นจะคิดอย่างไร ส่วนวัยรุ่นจะเป็นห่วงว่า คนอื่นจะคิดอย่างไร โดยเฉพาะเพื่อนร่วมวัย เด็กวัยรุ่นที่มีปัญหาเกี่ยวกับการปรับตัว มักจะมีปัญหาเกี่ยวกับสุขภาพจิตคือ มักจะมีความรู้สึกซึมเศร้า (Depression) วัยรุ่นหญิงจะมีปัญหาเกี่ยวกับความรู้สึกซึมเศร้ามากกว่าวัยรุ่นชายความรู้สึกซึมเศร้าอาจจะเป็นเหตุให้เด็กวัยรุ่นมีปัญหาทางความประพฤติ เช่น ทดลองยาเสพติดและถ้ารุนแรงก็อาจถึงกับพยายามฆ่าตัวเอง เพื่อนร่วมวัยมีความสำคัญต่อวัยรุ่นมาก วัยรุ่นมักจะคบเพื่อนที่มีความสนใจและมีค่านิยมร่วมกัน การคบเพื่อนของวัยรุ่นหญิงมักจะจริงจังและมีเพื่อนสนิทที่จะปรับทุกข์สุขกันได้ ส่วนวัยรุ่นชายอาจจะเป็นเพื่อนที่ร่วมสนุก แต่มักจะไม่สนิทเหมือนวัยรุ่นหญิง นอกจากเด็กวัยรุ่นชายและหญิงจะมีเพื่อนเพศเดียวกันแล้ว เด็กวัยรุ่นเริ่มสนใจที่จะมีเพื่อนต่างเพศ การคบเพื่อนต่างเพศอาจจะมีหลายระดับ เป็นต้นว่า เป็นเพื่อนกับแบบคบเพื่อนเพศเดียวกัน หรืออาจจะชอบกันแบบคู่รักมีความสัมพันธ์ที่ค่อนข้างจะจริงจัง (สุรางค์ ไคว์ตระกูล, 2553, หน้า 86-90)

## 6.9 การแก้ไขปัญหาของผู้เรียน

ปัญหาของวัยรุ่นมีอยู่มากมาย จากผลการศึกษาศึกษาสามารถสรุปปัญหาได้ดังต่อไปนี้

- 1) การกระทำผิดกฎหมายอาญา เช่น การทำร้ายร่างกาย การลักทรัพย์ การเสพยาเสพติด ให้โทษ การทำผิดด้วยอาวุธ วัตถุระเบิด รวมถึงการทะเลาะวิวาทยกพวกเข้าทำร้ายกัน เป็นต้น
- 2) ประพฤติผิดศีลธรรม ชอบเที่ยวเตร่ในสถานเริงรมย์ มั่วสุมเล่นการพนันตามที่ต่าง ๆ คบหาสมาคมกับบุคคลที่ประพฤติผิดศีลธรรมหรือบุคคลชั่วร้าย แสดงกิริยาจ้องจิกอันตรายในทางศีลธรรมหรืออนาถ
- 3) ปรับตัวให้เข้ากับแบบแผนทางสังคมไม่ได้ เช่น หนีโรงเรียน หลบหนีออกจากบ้านใช้วาจาหยาบคายไม่สุภาพ ชอบเข้าไปอยู่ในสถานที่ที่ผิด กฎหมาย ไม่เคารพเชื่อฟังบิดามารดาเป็นต้นจากการศึกษาทำให้สามารถสรุปสาเหตุของการกระทำผิดของวัยรุ่น ได้แก่ (3.1) สาเหตุภายในตัวผู้กระทำความผิด สาเหตุภายในตัวผู้กระทำความผิด ได้แก่ ลักษณะอวัยวะทางร่างกายและจิตใจอันเป็นลักษณะส่วนที่มีความบกพร่อง อันเป็นกำลังขับให้เด็กและเยาวชนประพฤติตนไม่เหมาะสมกับวัยจนเป็นเหตุให้กระทำความผิดขึ้นเช่น มีร่างกายผิดปกติแตกต่างจากบุคคลอื่น ทำให้เกิดปมด้อย และมีความวิตกกังวล จึงพยายามหาทางชดเชยด้วยวิธีการต่าง ๆ (3.2) สาเหตุภายนอกตัวผู้กระทำความผิด สาเหตุจากภายนอกตัวผู้กระทำความผิดนี้ จะพิจารณาจากฐานะความเป็นอยู่และการดำรงชีวิตของบุคคลอันเป็นลักษณะของสังคม ว่ามีสิ่งใดในสิ่งแวดล้อมเกิดความบกพร่อง จนเป็นเหตุให้เกิดการกระทำความผิดของเด็ก หรือเยาวชนตามมาโดยเน้นว่าสังคมที่ไม่เป็นระเบียบเป็นเหตุพื้นฐานของการกระทำความผิดของเด็กและเยาวชน (3.3) สภาพของสังคมที่ไม่เป็นระเบียบ (Social Disorganization) ประกอบด้วย (ก) การคบเพื่อนเสเพล เนื่องจากเด็กและเยาวชนอาศัยอยู่ในบริเวณที่มีสภาพแวดล้อมไม่ดี เช่น อยู่ใกล้แหล่งการพนัน แหล่งเสื่อมโทรมหรือแหล่งชกโจร เด็กอาจถูกใช้หรือจ้างวานไปในทางทุจริตได้ (ข) ความยากจน เป็นเหตุให้บิดามารดาไม่สามารถหาเงินมาจุนเจือครอบครัวในเรื่องที่เกี่ยวกับค่าใช้จ่ายได้เพียงพอ เด็กและเยาวชนอาจเกิดความจำเป็นต้องออกไปหารายได้เพื่อเลี้ยงชีพเองในทางที่ผิดได้ (ค) ความบกพร่องของครอบครัว บิดามารดาไม่สามารถดูแลได้เพียงพอ ทำให้เด็กขาดความรักความอบอุ่น เช่น ครอบครัวที่บิดามารดาแยกกันอยู่หรือหย่าร้างกัน (3.4) ปัญหายาเสพติดให้โทษ ปัญหายาเสพติดให้โทษนั้นเป็นปัญหาสังคมที่ต้องการการพิจารณาแก้ไขอย่างเร่งด่วน เพราะเป็นปัญหาที่จัดว่า ร้ายแรงมากของสังคมไทยปัจจุบัน เนื่องจากปัญหายาเสพติดเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหาด้านอื่น ๆ ตามมาอีกมากมายหลายประการทั้งในด้านตัวผู้เสพเองและด้านสังคมควบคู่กันไป ซึ่งเป็นการบั่นทอนความเจริญก้าวหน้าของสังคมและความมั่นคงของชาติ ทั้งยังเป็นเสมือนตัวเชื่อมโยงให้เกิดปัญหาสังคมด้านอื่น ๆ เช่น อาชญากรรมปัญหาความยากจน เป็นต้น (ทัศนีย์ ทองสว่าง, 2537, หน้า 235-37) (3.5) กิจกรรมที่เหมาะสมกับวัยรุ่น มีหลักการดังนี้ (ก) เลือกประเด็นที่ทันสมัย อยู่ในความสนใจของวัยรุ่น หรือเป็นเรื่องที่สอดคล้องกับประสบการณ์ของวัยรุ่น (ข) ใช้ภาษาเดียวกับวัยรุ่น (ค) ให้วัยรุ่นมีโอกาสได้แสดงความคิดเห็น และแสดงออกถึงความสามารถที่มีอยู่ (ง) ให้วัยรุ่นได้มีโอกาสร่วมมือกับทำเป็นกลุ่ม (ง) ใช้สื่อที่สนุกสนานและทันสมัย เช่น เพลงที่อยู่ในความนิยม หรือสื่อบุคคลที่เด็ก ชื่นชม เช่น ดารา นักร้อง นักกีฬา

## 7. คุณค่าทางคุณธรรมจริยธรรมเชิงปรัชญาการศึกษา

### 7.1 คุณค่าทางคุณธรรมจริยธรรมเชิงอัตวิสัยและอัตวิสัย

คุณค่าทางคุณธรรมจริยธรรมทางธรรมชาตินิยม ความดีหรือความชั่ว นอกจากเป็นวัตถุวิสัยแล้วยังเป็นอัตวิสัยได้ด้วย เช่น จากหลักสัพบุริสธรรม 7 ประการ (ม. อุ.(บาลี) 14/105/89-95) ซึ่งเป็นธรรมของคนดี และจากหลักคุณธรรมทั้ง 3 ทั้งระดับ คือ คุณธรรมขั้นพื้นฐาน คือ ศีล 5 ส่วนคุณธรรมชั้นกลาง คือ กุศลกรรมบถ 10 และคุณธรรมชั้นสูงสุด คือ มรรคมีองค์ 8 ประการ สิ่งที่ได้เห็นได้ชัดอย่างหนึ่งก็คือ พระพุทธองค์ท่านแสดงความหมายของคำว่า ความดี หรือคุณค่าทางคุณธรรมในลักษณะที่สัมพันธ์กับการปฏิบัติและสิ่งแวดล้อมที่ดี เป็นค่าที่พบได้ในสังคมของมนุษย์ และเป็นสิ่งที่เกี่ยวกับสภาพแวดล้อมของมนุษย์ และไม่ได้มีลักษณะเป็นมโนคติที่แยกตัวออกจากสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ ดังนั้น คนดี คือ คนที่มีคุณธรรมเหล่านี้อยู่ในตัวและแสดงออกให้เห็นด้วยการปฏิบัติ ส่วนความซึ้ง – ผิด – ไม่ดี ก็แสดงออกในทางตรงกันข้ามกับความดี ดังนั้น ในแง่ของความดี-ความชั่ว จึงเกิดจากสังคมกำหนด เป็นหลักเกณฑ์ เช่น คนดี คือ รู้จักชุมชน (ปริสัจญุตตา) และ คนดี คือ รู้จักเวลา (กาลัญญุตตา)

เพราะเหตุนี้ คุณค่าทางคุณธรรมจริยธรรม มีลักษณะเป็นธรรมชาตินิยมดังที่กล่าวมาแล้ว ดังนั้นในระบบของธรรมชาตินิยามนั้น ถือว่าคุณค่าทางคุณธรรมนิยามได้ และขึ้นอยู่กับค่าที่เป็นความจริง นอกเหนือจากจริยธรรม ดังนั้นในพุทธจริยศาสตร์เห็นว่าคุณค่าทางคุณธรรมนั้น ความดี (กุศลกรรม) ความชั่ว (อกุศลกรรม) ยังมีค่าในตัวเองอีกด้วย แม้ตัวโลภเองก็เป็นอกุศลกรรม แม้ตัวโทสะเองก็เป็นอกุศลกรรม แม้ตัวโมหะเองก็เป็นอกุศลกรรม การที่คุณค่าทางคุณธรรมมีค่าในตัวเอง ถือว่าอยู่ในระบบธรรมชาตินิยม เช่น ถ้ากล่าวถึงการฆ่าสัตว์, ลักทรัพย์, ดิหรือชั่ว ตอบว่า ชั่ว ทำไมจึงชั่วยิ่งเพราะว่ามันเป็นการกระทำที่ชั่วอยู่ในตัวเองอยู่แล้ว โดยไม่ต้องไปอธิบายขยายความ ลักษณะนี้ ชั่วก็คือชั่ว ดีก็คือดี ส่วนนี้จะมีผลไปยังการกระทำที่ว่า ทำดีได้ดี, ทำชั่วได้ชั่ว (ส. ส. (บาลี) 15/156/140-141) ดังนั้นคุณค่าคุณธรรมจริยธรรม คือ ความดี (กุศลกรรม) ความชั่ว (อกุศลกรรม) จึงเป็นค่าคงที่แน่นอนไม่เปลี่ยนแปลง เช่น ใครดีมีสุราขาดสติ ถือว่า ความชั่ว (อกุศลกรรม) ไม่ว่าคนใดที่กระทำการดีมีสุราขาดสติ จะเห็นได้ว่า ความชั่ว (อกุศลกรรม) คุณค่าทางจริยธรรม คือ ความชั่ว (อกุศลกรรม) ก็เป็นค่าคงที่แก่ทุก ๆ คนไม่เปลี่ยนแปลงเลย ดังนั้น ในแง่ของธรรมชาตินิยามนี้ยังยอมรับคุณค่าทางคุณธรรมที่มีบ่อเกิดมาจากมโนธรรม เป็นตัวพิจารณาคุณค่าทางคุณธรรมด้วย พร้อมกับใช้ปัญหาหาเหตุผลจากการไตร่ตรองใคร่ครวญ และจัดอยู่ในความสมบูรณ์นิยม

### 7.2 คุณค่าทางคุณธรรมจริยธรรมทางธรรมชาตินิยม

คุณค่าทางคุณธรรมจริยธรรมทางธรรมชาตินิยม ความดีหรือความชั่ว นอกจากเป็นวัตถุวิสัยแล้วยังเป็นอัตวิสัยได้ด้วย เช่น จากหลักสัพบุริสธรรม 7 ประการ (ม. อุ.(บาลี) 14/105/89-95) ซึ่งเป็นธรรมของคนดี และจากหลักคุณธรรมทั้ง 3 ทั้งระดับ คือ คุณธรรมขั้นพื้นฐาน คือ ศีล 5 ส่วนคุณธรรมชั้นกลาง คือ กุศลกรรมบถ 10 และคุณธรรมชั้นสูงสุด คือ มรรคมีองค์ 8 ประการ สิ่งที่ได้เห็นได้ชัดอย่างหนึ่งก็คือ พระพุทธองค์ท่านแสดงความหมายของคำว่า ความดี หรือคุณค่าทางคุณธรรมในลักษณะที่สัมพันธ์กับการปฏิบัติและสิ่งแวดล้อมที่ดี เป็นค่าที่พบได้ในสังคมของมนุษย์ และเป็นสิ่งที่เกี่ยวกับสภาพแวดล้อมของมนุษย์ และไม่ได้มีลักษณะเป็นมโนคติที่แยกตัวออกจากสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ ดังนั้น คนดี คือ คนที่มีคุณธรรมเหล่านี้อยู่ในตัวและแสดงออกให้เห็นด้วยการปฏิบัติ ส่วนความซึ้ง – ผิด – ไม่ดี

ก็แสดงออกในทางตรงกันข้ามกับความดี ดังนั้น ในแง่ของความดี-ความชั่ว จึงเกิดจากสังคมกำหนด เป็นหลักเกณฑ์ เช่น คนดี คือ รู้จักชุมชน (ปรีชาญาณ) และ คนดี คือ รู้จักเวลา (กาลัญญา)

เพราะเหตุนี้ คุณค่าทางคุณธรรมจริยธรรม มีลักษณะเป็นธรรมชาตินิยมดังที่กล่าวมาแล้ว ดังนั้นในระบบของธรรมชาตินิยมนั้น ถือว่าคุณค่าทางคุณธรรมนิยามได้ และขึ้นอยู่กับค่าที่เป็นความจริง นอกเหนือจากจริยธรรมดังนั้นในพุทธจริยศาสตร์เห็นว่าคุณค่าทางคุณธรรมนั้น ความดี (กุศลกรรม) ความชั่ว (อกุศลกรรม) ยังมีค่าในตัวเองอีกด้วย แม้ตัวโลภะเองก็เป็นอกุศลกรรม แม้ตัวโทสะเองก็เป็นอกุศลกรรม แม้ตัวโมหะเองก็เป็นอกุศลกรรม การที่คุณค่าทางคุณธรรมมีค่าในตัวเองนั้นเอง ถือว่าอยู่ในระบบอรรถชาตินิยม เช่น ถ้ากล่าวถึงการฆ่าสัตว์, ลักทรัพย์ตีหรือขี้ ต่อว่า ขี้ ทำไม่จึงขี้ก็เพราะว่ามันเป็นการกระทำที่ขี้อยู่ในตัวเองอยู่แล้ว โดยไม่ต้องไปอธิบายขยายความลักษณะนี้ ขี้ก็คือขี้ ดีก็คือดี ส่วนนี้จะมีผลไปยังการกระทำที่ว่า ทำดีได้ดี, ทำชั่วได้ชั่ว (ส. ส. (บาลี) 15/156/140-141) ดังนั้นคุณค่าทางคุณธรรมจริยธรรม คือ ความดี (กุศลกรรม) ความชั่ว (อกุศลกรรม) จึงเป็นค่าคงที่แน่นอนไม่เปลี่ยนแปลง เช่น ใครดื่มสุราขาดสติ ถือว่า ความชั่ว (อกุศลกรรม) ไม่ว่าคนใดที่กระทำการดื่มสุราขาดสติ จะเห็นได้ว่า ความชั่ว (อกุศลกรรม) คุณค่าทางจริยธรรม คือ ความชั่ว (อกุศลกรรม) ก็เป็นค่าคงที่แก่ทุก ๆ คนไม่เปลี่ยนแปลงเลย ดังนั้น ในแง่ของอรรถชาตินิยมนี้ยังยอมรับคุณค่าทางคุณธรรมที่มีบ่อเกิดมาจากมโนธรรม เป็นตัวพิจารณาคุณค่าทางคุณธรรมด้วย พร้อมกับใช้ปัญญาหาเหตุผลจากการไตร่ตรองใคร่ครวญ และจัดอยู่ในความสมบูรณ์นิยม

## 8. เกณฑ์ตัดสินเรื่องคุณธรรมจริยธรรมเชิงปรัชญาการศึกษาในพุทธปรัชญาเถรวาท

เกณฑ์ตัดสินเรื่องคุณธรรมจริยธรรมเชิงปรัชญาการศึกษาในพุทธปรัชญาเถรวาท จะเห็นได้ว่า การกระทำที่มีรากฐานมาจากอกุศลมูลถือเป็นการกระทำที่เป็นฝ่ายชั่ว ซึ่งจะต้องมีการวินิจฉัยถึงลักษณะของการกระทำนั้นโดยจำแนกเป็นเกณฑ์ ดังนี้

**1. วินิจฉัยโดยเกณฑ์ตัดสินหลัก ได้แก่** (1) เจตนาในการกระทำ พิจารณาการกระทำตามมูลเหตุว่า ถ้าเป็นเจตนาที่เกิดขึ้นจากกุศลมูล คือ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ พึงเข้าใจว่าเป็นความดี แต่ถ้าเกิดมาจากอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ และโมหะ พึงรู้นั้นคือ ความชั่ว และ (2) ผลกระทบต่อการกระทำ พิจารณาตามสภาวะว่า เป็นสภาพที่เกื้อกูลแก่ชีวิตจิตใจหรือไม่ ทำให้จิตใจสบาย ไร้โรค ปลอดภัย ผ่องใส สมบูรณ์หรือไม่ ส่งเสริมหรือบั่นทอนคุณภาพและสมรรถภาพของจิต ช่วยให้กุศลธรรมเจริญงอกงาม หรือกุศลธรรมลดลงหรือไม่ ตลอดจนมีผลต่อบุคลิกภาพหรือไม่อย่างไร

**2. วินิจฉัยโดยเกณฑ์ตัดสินรอง ได้แก่** (1) มโนธรรม คือ ความรู้สึกผิดชอบชั่วดีของตนเอง พิจารณาว่าการกระทำนั้นตนเองสามารถเตือนตนเอง ได้หรือไม่ เสียความเคารพตนเองหรือไม่ (2) พิจารณายอมรับของวิญญูชนนักปราชญ์หรือบัณฑิตว่า ยอมรับ ชื่นชม สรรเสริญ หรือตำหนิติเตียนหรือไม่ และ (3) พิจารณาลักษณะผลของการกระทำต่อตนเองและต่อผู้อื่นว่า “เป็นการเบียดเบียนตนเอง เบียดเบียนผู้อื่น ทำตนเองหรือผู้อื่นให้เดือดร้อนหรือไม่” และ “เป็นไปเพื่อประโยชน์สุข หรือเป็นไปเพื่อโทษทุกข์ ทั้งแก่ตนเอง และผู้อื่นหรือไม่” เพราะว่าเป็นการยอมรับของวิญญูชนดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า “อนุวิจจ วิญญู” วิญญูใคร่ครวญแล้ว จึงติเตียนหรือสรรเสริญ คือ ยอมรับหรือไม่ยอมรับ (ม. ม. (ไทย) 13/38/41)พฤติกรรมในการดำเนินชีวิตที่ดีตามหลักพุทธจริยศาสตร์ สามารถ

- พิจารณา ได้แก่ (1) พิจารณาว่าพฤติกรรมนั้น ๆ มีคุณและโทษต่อชีวิตอย่างไร หรือมีผลต่อบุคลิกภาพอย่างไร (2) พิจารณาว่าพฤติกรรมนั้น ๆ มีคุณหรือโทษต่อสังคมอย่างไร (3) พิจารณาว่าเป็นคุณหรือโทษต่อสังคมอย่างไร (4) พิจารณาด้วยมโนธรรม หรือโดยสำนักอันมีตามธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ (5) พิจารณาจากมาตรฐานทางสังคม

## 9. สรุปวิเคราะห์

จากการศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องคุณธรรมจริยธรรมแนวใหม่เชิงปรัชญาการศึกษาในพุทธปรัชญาเถรวาท พบว่า การปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรมแก่เด็ก ในการพัฒนาจิตใจและสติปัญญาของผู้เรียน ดังที่ รัฐบาลมีนโยบายที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 มาตรา 73 และ มาตรา 8 โดยเน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง โดยจัดให้มีการเรียนการสอนในสถาบันการศึกษา ในแต่ละสถาบันที่ทำหน้าที่ช่วยปลูกฝังให้เด็กไม่ว่าจะเป็นครอบครัว โรงเรียน หรือสังคมโดยทั่วไป ล้วนแต่มีลักษณะและวิธีการ การปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมที่แตกต่างกันออกไป โดยมีหลักสูตร บทเรียน ที่แน่นอน วิธีการปลูกฝัง วิธีการถ่ายทอด และวิธีการประเมินผลอย่างเป็นระบบ เพราะเหตุนี้ การศึกษา ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เป็นลำดับแรก ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญที่ทำให้มนุษย์มีพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ทำให้เป็นผู้รู้จักคิด รู้จักทำ รู้จักแก้ไขปัญหา ในการพัฒนาจิตใจของตนให้มีความรัก ความปรารถนาดี มีใจกว้าง มีความอดทน มีความเสียสละ มีจิตใจเมตตา และมีความคิดเห็นในเรื่องที่ถูกต้องดีงามของบุคคลนั้น ๆ โดยการประพฤติชอบกรรมกิจ และเป็นการปลูกฝังนิสัยให้อยู่ในครรลองของคุณธรรมที่มีคุณค่าทางจริยธรรม ในความเจริญงอกงามในการดำรงชีวิตอย่างมีระเบียบแบบแผนตามวัฒนธรรมของบุคคล ในสภาพแวดล้อมที่ดี โดยมีลักษณะและแนวความคิดเรื่องคุณธรรมจริยธรรม คือ (1) การพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม (2) วิธีปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรม (3) การจัดการเรียนการสอน (4) สถานที่การเรียนการสอน (5) กิจกรรมของผู้เรียน (6) การประเมินผลการเรียนการสอน (7) การสื่อสารกับผู้เรียน (8) พัฒนาการของผู้เรียน (9) การแก้ไขปัญหาของผู้เรียน โดยมีคุณค่าทางคุณธรรมจริยธรรมเชิงปรัชญาการศึกษา 2 ประเภท ได้แก่ (1) คุณค่าทางคุณธรรมจริยธรรมเชิงอัตวิสัยและอัตวิสัย และ (2) คุณค่าทางคุณธรรมจริยธรรมทางธรรมเนียม ตามหลักเกณฑ์ตัดสินเรื่องคุณธรรมจริยธรรมเชิงปรัชญาการศึกษาในพุทธปรัชญาเถรวาท 2 ประเภท ได้แก่ (1) วินิจฉัยโดยดูที่มา (2) วินิจฉัยโดยดูที่ผล ที่เป็นหลักอันเป็นเกณฑ์ตัดสินเรื่องคุณธรรมจริยธรรมเชิงปรัชญาการศึกษาในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น มีความหลากหลายตามแต่กรณีที่มีสถานการณ์เกี่ยวข้อง ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นพฤติกรรมทางจริยธรรมทางพุทธปรัชญาเถรวาท

ดังนั้น เป้าหมายในการจัดการศึกษา และสถานศึกษา เพื่อให้ผู้เรียนหรือนักเรียนในระดับต่าง ๆ เช่น ระดับประถมศึกษา ระดับมัธยมศึกษา และระดับอาชีวศึกษา และระดับอุดมศึกษา ให้มีจิตใจใฝ่ดีและมีพลังใจที่เข้มแข็งในเรื่องของคุณธรรม ศีลธรรม จริยธรรม เพื่อเป็นการพัฒนาตนเอง ไม่ให้ประมาท และเล็งเห็นคุณค่าในการพัฒนาชีวิต โดยการฝึกปฏิบัติและพัฒนาตน ซึ่งกระบวนการทางการศึกษาเป็นรากฐานของการพัฒนามนุษย์ในสังคม เพราะเหตุนี้ การศึกษาจึงเป็นปัจจัยสำคัญอย่างไม่เปลี่ยนแปลง เพราะชีวิตของมนุษย์ คือ การศึกษา และการศึกษาของมนุษย์ต้องไม่แปลกแยกจากธรรมชาติ การให้การศึกษแก่ผู้เรียนเช่นเดียวกัน เด็กควรได้รับการศึกษาตามธรรมชาติหรือวัยของเด็ก ส่วนครูประพฤติตนดุจดังผู้ทำสวนที่คอยดูแลพืชพันธุ์ให้เติบโตตาม

ธรรมชาติปราศจากการกระทำใด ๆ ที่ผิดธรรมชาติ เพราะการศึกษาเป็นหัวใจของการพัฒนาในสังคมมนุษย์ ที่ทำให้มนุษย์มีความเจริญงอกงามด้วยการศึกษา ดังนั้น การศึกษา จึงถือเป็นรากฐานสำคัญของชีวิต เพราะเป็นกระบวนการที่ทำให้มนุษย์พัฒนาคุณภาพชีวิตที่ทำให้เป็นผู้รู้จักคิด รู้จักทำ รู้จักแก้ไขปัญหา และมีส่วนในการกำหนดชีวิตในที่ตั้งามั่นเอง

## เอกสารอ้างอิง

- กระทรวงศึกษาธิการ. **คู่มืออบรมหลักสูตรการส่งเสริมสุขภาพจิตและป้องกันปัญหาสุขภาพจิตของประชาชน โดยพระสงฆ์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2548.
- กรมการศาสนา. **หลักและวิธีการจัดจริยศึกษา และหัวข้อจริยธรรม สำหรับใช้อบรมสั่งสอนนักเรียนนักศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2541.
- จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์. **สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2545.
- ดวงเดือน พันธุนาวิน. **ทฤษฎีต้นไม้อจริยธรรม.การวิจัยและพัฒนาบุคลากร**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.
- พระปัญญานันทภิกขุ. **มงคลชีวิตฉบับท้าวหน้า**. กรุงเทพมหานคร : บรรณาการ, 2529.
- ยนต์ ชุ่มจิต. **ความเป็นครู**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, 2531.
- บุญชม ศรีสะอาด. **การพัฒนาการสอน**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สุวีริยสาส์น, 2547.
- บำรุง สุขพรรณ. **เอกสารประกอบการถวายเป็นความรู้พระสงฆ์. หลักสูตร “พระสงฆ์ผู้นำการพัฒนาสังคมไทยที่ยั่งยืน”**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547.
- ประภาศรี สีอำไพ. **พื้นฐานการศึกษาศาสนาและจริยธรรม**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535.
- นภาพร และคณะ. **เทคนิคการสอนคุณธรรมสำหรับนักศึกษามหาวิทยาลัยเชียงใหม่**. รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2543.
- ชำเลื่อง วุฒิจันทร์. **คุณธรรมและจริยธรรม**. กรุงเทพมหานคร : การศาสนา, 2524.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **พุทธวิธีในการสอน**. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, 2541.
- นงลักษณ์ เทพสวัสดิ์. **วิเคราะห์ปัญหาสังคมในสังคมไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2543.
- ทัศนีย์ ทองสว่าง. **สังคมไทย. ภาควิชาสังคมวิทยา คณะสังคมศาสตร์**. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2537.
- รุจิร ภู่อาระ. **แบบเรียนแนวหน้าชุดพัฒนากระบวนการหลักสูตรใหม่ กลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัย 6**. กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, 2543.
- สมพร เทพสิทธิ์. **การสร้างจิตสำนึกด้านคุณธรรมและจริยธรรม**. กรุงเทพมหานคร : สมชายการพิมพ์, 2551
- สมภาร พรหมทา. **พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : สารมวลชลจำกัด, 2535.



สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. **การวัดและประเมินผู้เรียนด้านคุณธรรมจริยธรรม**. กรุงเทพมหานคร:  
โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544.

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. **พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542. และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2)พ.ศ.2545.**

กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2545

สุรางค์ ไคว์ตระกูล. **จิตวิทยาการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2553.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ พ.ศ.**

**2542. ฉบับที่ 9 ( พ.ศ.2545 -2549) .** กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2545

อังคณา ราชสีห์. **การประเมินโครงการโรงเรียนวิถีพุทธ: กรณีเฉพาะโรงเรียนเคหะชุมชนลาดกระบัง.**

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2548.

Richard Mckee. **The Basic Works of Aristotle : Ethica Nicomachea.** tr. W.D. Ross. New York:  
Random House, 1931.

L. Wittgenstein. **Philosophical Investigations** tr. By G.E.M. Anscombe (Section 43.). Oxford:  
Blackwell, 1963.



## Nibbana in View of Thai Forest Monks

Renu Meethet

Faculty of Humanities and Social Sciences  
Khon Kaen University, Thailand  
E-mail Renumethet@hotmail.com

### Abstract

Nibbana is the ultimate goal of Buddhism. There are many sources of nibbana meaning giving such as meaning in the Buddhist scriptures and academic texts. In Buddhism, the most important thing to attain nibbana is practicing. The meaning of nibbana of forest monks is practicing. This is not based on Scriptures. To attain nibbana based on proper and correct practice of Lord Buddha and good practiced monks. This is nibbana of the practice of the practice monks. And this is whole meaning of correct practice which can be proved of nirvana answers.

**Keywords:** Buddhism , Nibbana, Thai Forest Monks

## พระนิพนธ์ในทัศนะของพระสายปฏิบัติ

เรณู หนีเทศ

สาขาปรัชญาและศาสนาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์  
มหาวิทยาลัยขอนแก่น

### บทคัดย่อ

พระนิพนธ์เป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา การให้ความหมายพระพระนิพนธ์ มีหลายแหล่งข้อมูล ความหมายในพระไตรปิฎกอรรถกถา และตำราทางวิชาการ ทางพระพุทธศาสนาสิ่งที่สำคัญที่สุดที่จะบรรลุพระนิพนธ์ คือการปฏิบัติ การให้ความหมายของพระนิพนธ์ของพระสายปฏิบัติไม่ได้ยึดถือจากคัมภีร์ การบรรลุพระนิพนธ์อาศัยกาปฏิบัติ คือการปฏิบัติตามหลักคำสอนที่ถูกต้อง ของพระพุทธเจ้าและพระที่ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ เป็นพระนิพนธ์จากการปฏิบัติของพระสายปฏิบัติ และเป็นการให้ความหมายรวมทั้งหลักการปฏิบัติที่ถูกต้องสามารถพิสูจน์คำตอบเกี่ยวกับพระนิพนธ์ได้

## 1. Introduction

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาสากล เป็นศาสนาที่มีคุณค่าอย่างสูง เป็นเครื่องสอนให้มนุษย์ประพฤติปฏิบัติไปในทางที่ดี เป็นเครื่องดับทุกข์ และนำความสุขมาให้แก่มนุษย์ (พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ, 2546) มีแหล่งกำเนิดในเอเชียใต้ คือ อินเดีย มีผู้นับถือ ในหลายประเทศ เช่น ไทย พม่า ลังกา ทิเบต เขมร เกาหลี ญี่ปุ่น จีน เวียดนาม อินเดีย และบางส่วนในทวีปยุโรปและอเมริกา (คุณ โทซันธ, 2532)

พระบรมศาสดาของพระพุทธศาสนา คือพระพุทธเจ้า หรือ องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ทรงมีพระนามเดิมว่า เจ้าชายสิทธัตถะ เป็นพระโอรสในพระเจ้าสุทโธทนะและพระนางสิริมหามายา แห่งกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นศากยะ พระองค์ทรงประสูติ ณ ลุมพินีวัน ทางตอนเหนือของอินเดีย ปัจจุบันอยู่ในประเทศเนปาล (คุณ โทซันธ, 2532) หลังจากที่พระองค์ประสูติได้ 7 วันพระมารดาทรงสวรรคต พระองค์ทรงได้รับการเลี้ยงดูจากพระน้าคือพระนางมหาปราชชาติ เมื่อพระชนมายุได้ 29 พรรษาได้อภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงโสธราพิมพาเจ้าหญิงแห่งแคว้นเทวทหะ มีพระโอรสหนึ่งพระองค์ ชื่อ ราहुล (คุณ โทซันธ, 2532) เจ้าชายสิทธัตถะได้มีโอกาสเสด็จออกจากพระราชวัง พระองค์ทรงทอดพระเนตรเห็นความทุกข์ยากของประชาชน เห็นคนเกิด คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ และพระองค์ทรงเห็นว่า เป็นหน้าที่ของพระองค์ที่จะค้นหาความจริงเพื่อเป็นหนทางในการดับความทุกข์ยากของการเกิดการแก่ การเจ็บและการตาย พระองค์ตัดสินพระทัยเสด็จหนีออกจากวังเพื่อออกบวช หลังจากที่พระพุทธเจ้าออกบวชได้ 6 ปี พระองค์ทรงตรัสรู้ธรรมเพื่อการดับทุกข์ ที่ได้ต้นโพธิ์ ริมน้ำ เจริญชรา ประเทศอินเดีย (คุณ โทซันธ, 2532)

พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไรและพระองค์ทรงสอนอะไร เป็นคำถามที่คนในสมัยนั้นเกิดความสงสัย ครั้งหนึ่งมีภิกษุไปทูลถามพระองค์ว่า พระองค์ตรัสรู้อะไรพระองค์ทรงประทับอยู่ ณ ป่าไม้ประดู่ลาย เมืองโกสัมพี พระองค์ทรงใช้ผ้าพระหัตถ์กำใบประดู่ลาย และถามพระภิกษุทั้งหลายว่า ใบประดู่ลายในผ้าพระหัตถ์กับที่อยู่บนต้นอย่างไหนมีมากกว่ากัน ภิกษุ จึงกราบทูลว่า ใบประดู่ลายที่อยู่บนต้นมีมากกว่า (วคิน อินทสระ, 2554) ข้อความดังกล่าวพระพุทธเจ้า ทรงตรัสอธิบายว่า ธรรมที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้นั้น มีมากกว่าธรรมที่พระองค์ทรงประกาศสั่งสอน เปรียบกับ ใบประดู่ลายที่อยู่บนต้นนั้น มีมากกว่าในผ้าพระหัตถ์ เหตุผลที่พระองค์ไม่ทรงแสดงธรรมที่ได้ตรัสรู้ทั้งหมดนั้น ซึ่งเปรียบกับใบประดู่ลายบนต้น เพราะธรรมเหล่านั้น ไม่ประกอบไปด้วยประโยชน์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย ความคลายกำหนัด ความดับทุกข์ ความสงบ ระวัง ความรู้ยิ่ง การตรัสรู้ และพระนิพพาน (วคิน อินทสระ, 2554) สิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ คือ อริยสัจสี่ เป็นธรรมที่อธิบาย ทุกข์ และความดับทุกข์และมีเป้าหมายสูงสุด คือ พระนิพพาน (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2542)

ปัจจุบันความหมายของพระนิพพานและได้มีการถกเถียงกันอย่างกว้างขวางได้มีการตีความโดยนักวิชาการทางศาสนาถึงความหมายของพระนิพพานว่าพระนิพพาน เป็นอย่างไร พระนิพพานหมายความว่าอย่างไร ตัวอย่างการให้ความหมายของพระนิพพาน นิพพาน ประกอบด้วยคำว่า “นิ” ที่แปลว่า ไม่มี หรือ ออก กับ “วานะ” ที่แปลว่า เครื่องร้อยรัด เครื่องเสียดแทง ลูกศร ประกอบกันเข้า “ นิกับ วานะ” ภาษาบาลี อ่านว่า นิพพานะ ภาษาไทย อ่านว่า นิพพาน แปลว่า ไม่มีเครื่องเสียดแทง ไม่มีลูกศร หรือออกจากเครื่องร้อยรัด หรือออกจากเครื่องเสียดแทง (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2542) อีกตัวอย่างหนึ่งเป็นนักวิชาการร่วมสมัย (ศุภวรรณ พิพัฒพรณวงศ์ กรีน, 2549) ที่มีความอยากรู้อยากเห็นเกี่ยวกับพระนิพพาน มีการสร้างคำใหม่ๆแทนพระนิพพาน เช่น พระนิพพาน คือ “ธาตุเย็น” หรือ “ผัสสะบริสุทธิ์” (ศุภวรรณ พิพัฒพรณวงศ์ กรีน, 2549)

สำหรับข้อถกเถียงที่เป็นประเด็นปัญหาในอดีตจนถึงปัจจุบัน พระนิพพานเป็นอัตตา หรือ ไม่เป็นอัตตา ถ้าไม่เป็นอัตตา ก็ต้องเป็นอนัตตา “ไม่มีคัมภีร์ใต้วานิพพานเป็นอัตตา มีแต่คัมภีร์ว่านิพพานเป็นอนัตตา” (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2542) นักศาสนาและนักวิชาการในสายคัมภีร์ จะเห็นตรงกันจากการอ้างอิงในพระไตรปิฎก และอรรถกถา และไม่มีหลักฐานในคัมภีร์ใด ที่กล่าวว่านิพพานเป็นอัตตา มีแต่หลักฐานในคัมภีร์ที่กล่าวว่านิพพานเป็นอนัตตา และมีหลายแห่ง (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2542)

คัมภีร์ในเถรวาท ส่วนใหญ่บอกว่า นิพพานเป็นอนัตตา เช่น คัมภีร์พระวินัยปิฎก ปริวาร กล่าวว่ “สังขารทั้งปวงอันปัจฉัยปรุงแต่ง ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็น อนัตตา” , คัมภีร์พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ชนธวารวรรค กล่าวว่ “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ” และ คัมภีร์พระสุตตันตปิฎก อังคตตรนิกาย ติกนิบาตร กล่าวว่ “สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” ซึ่งธรรมในที่นี้ พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่ หมายถึง นิพพานด้วย (พระมหาสมจินต์ สมมาปัญญา, 2546)

ความเห็นอย่างหนึ่งของ ฝ่ายที่ยืนยันว่พระนิพพานเป็นอัตตา ซึ่งพระสงฆ์รูปนี้ได้เขียนจดหมายตอบโต้พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) โดยอ้างผลของการปฏิบัติธรรมของหลวงพ่อดาวตักปากน้ำ พระมงคลเทพมุนี (สด จนทสโร) มาอ้างอิงประกอบ โดยให้เหตุผลว่ จากข้อความที่ว่ “ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา” ครอบคลุมเฉพาะสังขารธรรม คือ โลกียธรรม ส่วนนี้เป็นลักษณะของอนัตตาส่วนพระนิพพาน เป็นอสังขตธรรม จะเป็นอนัตตาไม่ได้ เพราะเป็นสภาวะที่มี อยู่คือธรรมที่ไม่ตาย เป็นอัตตา (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), 2542)

เอกสารของวัดพระธรรมกายสองข้อโต้แย้ง ที่ยืนยันว่ พระนิพพานเป็นอัตตา เช่น “...นิพพานเป็นสิ่งที่อยู่พ้นจากกฎของไตรลักษณ์แน่นอนเพราะมีพุทธพจน์ยืนยันว่ นิพพานนั้นเป็น นิจจัง คือ เที่ยงแท้ ยั่งยืนและเป็นบรมสุข นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง ” และ อ้างว่ “ สิ่งใด ไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา ” เขาวิเคราะห์ว่ “ถ้ามองในเชิงกลับกัน ในเมื่อนิพพานเที่ยง และเป็นสุขเราก็จะสรุปว่ สิ่งใดเที่ยง สิ่งนั้นเป็นสุข สิ่งนั้นน่าจะเป็นอนัตตา” (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), 2542)

เราพบว่การโต้แย้งโดยอ้างอิงจากคัมภีร์ ความหมายของพระนิพพานยังไม่ชัดเจน เปิดโอกาสให้มีการตีความหมายขัดแย้งได้เสมอ สาเหตุมีหลายอย่าง อย่างแรกเพราะนักวิชาการทางปรัชญาและศาสนาได้มีคำตอบของพระนิพพานที่ตั้งขึ้นในใจของตนแล้วหรือไม่ จึงได้ตีความให้สอดคล้องกับทัศนคติเห็นของตนเอง ทำให้เกิดปัญหาต่อความเข้าใจเกี่ยวกับพระนิพพานการตีความที่ไม่เป็นกลางตามความเป็นจริงจะทำให้มีผลต่อการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุเป้าหมายของพระพุทธศาสนา เพราะถ้าเข้าใจอย่างถูกต้อง ปัญหาต่าง ๆ ที่เคยขัดแย้งจะถูกทำให้ชัดเจนขึ้น

ถึงแม้ว่จะมีการถกเถียงในวงวิชาการ แต่ก็ยังไม่มิตศนะของพระสายปฏิบัติเกี่ยวกับพระนิพพานจึงทำให้ผู้วิจัยจึงสนใจในค้นหาคำตอบที่เป็นปัญหาเพื่อตอบข้อสงสัยว่พระนิพพานคืออะไร ความหมายที่ถูกต้องเป็นอย่างไร และนิพพานเป็นเรื่องทีละเอียดอ่อน ดังพุทธสุภาษิต ที่ว่ “ธรรมทีเราบรรลุแล้วนี้แล เป็นสภาพลึกซึ้ง เห็นได้ยาก ตรัสรู้ตามได้ยาก เป็นธรรมสงบระงับ ประณีต ไม่เป็นวิสัยทีจะหยั่งรู้ด้วยตรรกะ เป็นธรรมละเอียด อันบัณฑิตจะพึงรู้แจ้ง” (พุทธธรรมประทีป, 2544) เพราะถ้าเราตีความชัดเจนเกี่ยวกับ พระนิพพาน จะมีผลโดยตรงเกี่ยวกับการปฏิบัติตามหลักธรรมทีถูกต้อง มีแนวทางการปฏิบัติเพื่อให้ชีวิตหลุดพ้นออกจากความทุกข์ และเมื่อเกิดปัญหาชีวิตสามารถนำหลักธรรมไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างเป็นอย่งดี

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีหลักคำสอนที่เน้นการปฏิบัติ พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้พุทธศาสนิกชนพึงธรรมและชื่อเมื่อปฏิบัติแล้วเกิดประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่น สาวกที่ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ หรือ พระสงฆ์ในสายปฏิบัติที่ท่านไม่ได้อิงอาศัยการตีความจากพระไตรปิฎกหรือตำราทางพระพุทธศาสนา แต่ท่านได้เน้นหนักในการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายของพระพุทธศาสนา จึงมีความน่าสนใจที่ทำให้ต้องการศึกษาว่าท่านเหล่านั้นมีทัศนะเกี่ยวกับ พระนิพพานอย่างไร ท่านได้ให้ความหมายของนิพพานว่าอย่างไร เหมือนหรือแตกต่างอย่างไรที่พบในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาอย่างไร เพราะการได้รับความรู้ความเข้าใจที่ไม่ได้อิงอาศัย ทัศนคติส่วนตัว หรืออิงอาศัยคัมภีร์ในคำตอบเดียวกัน จะทำให้ได้รับความรู้ความเข้าใจที่เป็นสากล เข้าใจได้ตรงกันตามความเป็นจริง ดังข้อความ “ผู้ศึกษาธรรมในพระศาสนาควรตรีกตรองให้มาก อย่าให้พลาด อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่ใช่ของเล่นๆ ถ้าดีก็ตรองนิพพานทีเดียว ถ้าพลาดก็ตก โลกันต์ เลยทีเดียว” (อรรถนิตติ ลิ้มปิยมิตร, 2547)

เมื่อพุทธศาสนิกชนเข้าใจความหมายของนิพพานที่เป็นสากล การปฏิบัติตามความเข้าใจนั้นก็เกิดประโยชน์สูงสุดสำหรับการปฏิบัติที่ถูกต้องของพุทธศาสนิกชน ผู้วิจัยจึงได้สนใจในประเด็น แนวคิดเกี่ยวกับนิพพานของพระสายปฏิบัติ เหตุผลที่เลือกศึกษาทัศนะเกี่ยวกับพระนิพพานของพระสายปฏิบัติ อีกสองเหตุผลคือ ในหลักกาลามสูตรสิบประการที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนชาวกาลามะอย่าปลงใจเชื่อ สิบอย่างนั้น (สิริวรุณ, 2554) หนึ่งในนั้นคือ อย่าปลงใจเชื่อแม้แต่ในตำราและคัมภีร์ หนังสือบางเล่มอ้างว่าเป็นธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า เรื่องเดียวกันแต่การตีความไม่ไปในทิศทางเดียวกันยกตัวอย่าง เช่น คำว่า วิปัสสนา ครูบาอาจารย์มีการตีความแตกต่างกัน (พระปัญญาพิศาลเถร, 2550) ซึ่งส่งผลต่อการนำไปปฏิบัติ จึงเกิดวิธีฝึกสมาธิที่แตกต่างกันจึง เกิดสำนักปฏิบัติธรรมเกิดขึ้นมากมายในปัจจุบัน แต่ละสำนักก็ประดิษฐ์วิธีสอนตามการตีความของตนเอง ถูกผิดอย่างไรก็ตาม อธิบาย ส่งผลโดยตรงกับการปฏิบัติธรรมของพุทธศาสนิกชน

ในเหตุผลข้อถัดมาคือ พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับพระอานนท์ว่า “ดูก่อน อานนท์ ให้ท่านทำให้มาก เจริญให้มาก ปฏิบัติให้มาก ใครเห็นเรา คนนั้นเห็นธรรม ใครเห็นธรรม คนนั้นเห็นเรา” (พระโพธิญาณเถร (ชา สุภทโท), 2546) ทรงตรัสให้ปฏิบัติให้มาก นั้นหมายถึง ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพระนิพพาน ย่อมเกิดจากการปฏิบัติให้มาก เป็นคำตอบที่ให้ความเป็นจริงเกี่ยวกับพระนิพพาน และในหัวข้อดังกล่าวผู้เรียนมีเป้าหมายที่จะศึกษาพระสายปฏิบัติ 5 รูป เพราะเป็นพระสงฆ์ที่ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบเป็นพระสงฆ์ที่มีข้อวัตรการปฏิบัติที่เข้มงวดและได้เผยแผ่หลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ให้กับพุทธศาสนิกชนทั้งชาวไทยและต่างชาติและมีผู้ถือปฏิบัติกันมาก

หลวงตามหาบัว ญาณสัมปัณโณ แห่งวัดป่าบ้านตาด จ.อุดรธานี หลวงตาเรียนจบบาลีประโยศ 3 และท่านตั้งใจจะปฏิบัติกรรมฐานเพียงอย่างเดียวไม่กลับไปสอบประโยศธรรมอีก และหลวงตาท่านได้พากเพียรฝึกฝนจิตเดินจงกรม ทำสมาธิภาวนาเพียงอย่างเดียว จนกระทั่งจิตได้เข้าสู่สมาธิธรรมและได้สั่งสอน พระสงฆ์ในสายปฏิบัติให้ฝึกกรรมฐานอย่างเข้มงวด และหลวงตาท่านได้มีคุณอนันต์ต่อประเทศชาติในการกู้วิกฤตทางการเงินของประเทศ ด้วยการตั้งกองผ้าป่าหลวงตามหาบัวหรือเป็นที่รู้จักกันดีว่าผ้าป่าหลวงตามหาบัวช่วยชาติทำให้ประเทศไทยรอดพ้นทางวิกฤตดังกล่าว (หลวงตามหาบัว, 2545) หลวงตามหาบัวท่านได้กล่าวถึงนิพพานว่า นิพพานคือนิพพาน ไม่ใช่ อัตตาหรืออนัตตา อัตตาและอนัตตาเป็นเพียงบันไดที่จะไปสู่ นิพพาน (หลวงตามหาบัว, 2545)

หลวงปู่เทสก์ เทสรังสี เป็นสมณะผู้สมบูรณ์ด้วยศีลาจารวัตร อันงดงาม เป็นผู้นำศรัทธาในการอบรม สั่งสอนธรรมและนำสร้างศาสนสถานเพื่อการจรจรหลวงพระพุทธศาสนาหลายแห่งในภาคอีสาน แหล่งข้อมูลที่สามารถค้นคว้าได้ หนังสือ อัตตโนประวัติ ของหลวงปู่เทสก์ เทสรังสี เป็นต้น

หลวงปู่เทศก์ เทสรังสี ได้กล่าวว่า “ที่จะสำเร็จมรรคผลนิพพานนั้นท่านไม่ได้อยู่เช่นนั้น ท่านมาอยู่นอกๆ อยู่ระหว่างชั้นธรรมาสน์กับชั้นธรรมาสน์ หรืออีกนัยหนึ่งว่า อยู่ระหว่างโลกกับธรรมนี้แหละ ให้เห็นทางโลกให้เห็นทางธรรม ไปพร้อม ๆ กัน ให้ชัดทางโลกทางธรรม ให้เห็นความจริงของทางโลกทางธรรม จนกระทั่งวางทางโลกทางธรรมได้” (หลวงปู่เทศก์ เทสรังสี,2545)

หลวงพ่อกุญชร วัดท่าซุง จ.อุทัยธานี ท่านเป็นสายพระปฏิบัติที่ทำหน้าที่ของพระสงฆ์ได้อย่างสมบูรณ์ ทั้งทางด้านชาติ ศาสนา วัตถุ พระมหากษัตริย์ และเขียนหนังสือและเทศน์คำสอน (หลวงพ่อกุญชร, 2552) หลวงพ่อกุญชรได้แสดงธรรมเกี่ยวกับนิพพานไว้ว่า “นิพพานเป็น อตตม มีอยู่จริงและเป็นสภาวะที่จิตดับ ดับสูญจากกิเลส” (หลวงพ่อกุญชร,2552)

หลวงปู่เทียน จิตตสุโภ วัดพระทับมิ่งขวัญ จ.เลย ท่านเป็นพระสงฆ์ที่มีลักษณะนิสัยชอบทำบุญมาตั้งแต่เป็นฆราวาส และจบประถมศึกษาชั้นปีที่ 6 และได้ฝึกปฏิบัติโดยที่ไม่ได้อิงอาศัยตำราใดๆเลย เอกสารคำสอนของท่าน เช่น รู้สีก, จดหมายจากหลวงปู่เทียน เป็นต้น หลวงปู่เทียนท่านได้พูดถึงนิพพาน ว่าเป็นภาษาอินเดีย แปลว่า “เย็น” (สมจินต์ สมมาปัญญา,2546)

ท่านพุทธทาส สอนโมกขพลาาราม จ.สุราษฎร์ธานี ท่านเป็นพระสายปฏิบัติที่มีความรู้สึกว่าการปฏิบัติที่มุ่งเน้นตามแบบแผนตำราทางธรรมะ หรือคัมภีร์มากเกินไป ผิดหลักการสอนของพระพุทธองค์หลังจากได้ศึกษาพระไตรปิฎกมากพอ จึงได้หันหลังให้กับการศึกษาทางตำราสอนหลักการปฏิบัติโดยเอาหลักปัญญาเป็นตัวตั้ง และได้กล่าวถึงอุดมการณ์ทางพระพุทธศาสนาของท่าน ว่า “ชีวิตของข้าพเจ้า สละทุกอย่างๆ มุ่งหมายต่อความสุขนี้ และประกาศเผยแพร่ความสุขเท่านั้น ไม่มีอะไรดีกว่านี้ ในบรรดามีอยู่ในพุทธศาสนา” (พุทธทาสภิกขุ, 2542) ท่านพุทธทาสอธิบายว่า นิพพานเป็นสภาวะ ที่เป็นสุญญะ คือ ความว่าง ไม่มีอะไร (พุทธทาสภิกขุ,2542)

ดังนั้นเหตุผลที่เลือกพระสงฆ์ทั้ง 5 รูปนั้นเพราะท่านเป็นพระในสายปฏิบัติและได้มีหนังสือและเอกสารสื่อธรรมะ ที่ท่านได้เขียนและพุทธศาสนิกชนได้รวบรวมไว้ รวมทั้งท่านมีลูกศิษย์ที่มีข้อมูลในการเทศนาธรรมให้ได้ศึกษาข้อมูล และมีวัดสาขาที่มีพระสงฆ์ที่ท่านยังนำหลักการปฏิบัติของครูบาอาจารย์เพื่อให้ได้เก็บข้อมูลภาคสนาม

## 2. Method

**การศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary)** โดยมีวิธีการในการดำเนินการวิจัยดังนี้

- ก. ศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิ คือ รวมทั้งเอกสารทุติยภูมิอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง
- ข. เรียบเรียงข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล
- ค. อภิปรายผลการศึกษา

**การศึกษาภาคสนาม**

- ก. การสังเกตการณ์ปฏิบัติและสัมภาษณ์พระสงฆ์เชิงลึกในสายปฏิบัติ ที่วัดหรือสถานที่ปฏิบัติธรรม
- ค. วิเคราะห์ข้อมูล
  - ง. อภิปรายผลการศึกษา
  - จ. สรุปผลการศึกษาและนำเสนอผลการศึกษา

### 3. Results

การศึกษาได้สังเกตการณ์ในวัด สถานปฏิบัติธรรมและสนทนาธรรมกับพระสงฆ์ในสายปฏิบัติได้ ความรู้ความเข้าใจในทัศนะเกี่ยวกับพระนิพพานในสายปฏิบัติดังนี้

3.1 สายหลวงตามหาบัว ญาณสัมปัณโณ นิพพานไม่ใช่อดีตหรือ อนัตตา นิพพานคือนิพพาน เปรียบเทียบนิพพานเป็นบ้านอดีตและอนัตตาเป็นเพียงบันไดที่จะก้าวสู่นิพพาน เมื่อก้าวเท้าถึงบ้านแล้ว บันไดก็รื้อทิ้งไป

3.2 หลวงปู่เทศก์ เทสรังสี นิพพานคือความเข้าใจให้ถึงแก่นแท้ของการปฏิบัติจิตให้ถึงซึ่งอริยมรรค เข้าใจในอริยสัจ 4 การขจัด สิ่งที่เป็นอวิชชาในจิตให้หมดไป

3.3 หลวงพ่อฤาษีลิงดำ การที่จะเข้าถึงนิพพาน ควรเข้าใจความเป็นอดีตของความมีอยู่ในขั้นห้า ว่าถ้าเรายึดถือเอาความมีอยู่ของขั้นห้าว่ามีอยู่จริงจะเป็นทุกข์ นิพพานเป็นสภาวะที่มีอยู่จริง เป็นสภาวะของจิตที่ไม่อุปทานในขั้นห้าว่ามีอยู่จริง พิจารณามรณาสติ

3.4 หลวงพ่อเทียน จิตตสุโภ นิพพาน คือ เย็น สภาวะของจิตที่ไม่มีความรุ่มร้อนจาก กิเลสครอบงำ คือ ความโกรธ ความโลภ ความหลง แต่เป็นเย็น แบบ “น้ำลึก” ไม่ใช่เย็น แบบ “น้ำแข็ง” ที่ โลกเข้าใจกัน

3.5 ท่านพุทธทาส นิพพาน คือ ความว่าง (อนัตตา) คือความว่างที่เรียกว่าสุญญตา ความไม่มีอะไร ไม่มีตัวเราของเรา เป็นสภาวะจิตที่มีแต่ความสงบสุข

3.5 การให้ความหมายของพระนิพพานของพระสงฆ์ในแต่ละสายอ้างอิงและถือปฏิบัติตามครูบาอาจารย์ในแต่ละสาย พระสงฆ์ที่ปฏิบัติในสายใดจะถือปฏิบัติในสายนั้นอย่างเคร่งครัด การให้ความหมายในเชิงที่เป็นนิยามพระสงฆ์ไม่ได้เน้นแต่จะมุ่งเน้นการปฏิบัติ

3.6 พระนิพพานเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา ทุกคนสามารถบรรลุพระนิพพานได้ด้วยการปฏิบัติตามแนวทางที่พระพุทธเจ้าหรือพระสงฆ์ที่ปฏิบัติปฏิบัติชอบได้สั่งสอน การอ่านหนังสือ ตีความจากตำรา เป็นความเข้าใจทางโลก พระสายปฏิบัติ ท่านจะฝึกฝนจิตใจให้พ้นจากความทุกข์เป็นสำคัญ

3.7 ความเข้าใจในหลักการปฏิบัติไม่ได้อ้างอิงจากตำราหรือคัมภีร์ เป็นการวิจัยเพื่อให้เข้าใจเรื่อง “จิต” ได้แก่ ธรรมชาติของจิต การทำงานของจิต การขจัดความโลภ ความโกรธ ความหลงที่ฝังรากลึกภายในจิตใจของตนเอง ให้หมดไป

### 4. Discussion and Conclusion

4.1 การให้ความหมายของพระนิพพาน ในทางโลกเปรียบเหมือนการนำคำมาละเลง เพื่ออธิบายความหมายของพระนิพพานเพื่อให้ได้ความหมายตามความเข้าใจของผู้ที่ให้นิยามความหมายนั้น อาจจะเป็นความจริงหรือใกล้เคียงความจริงหรืออาจจะเป็นเท็จ ไม่สามารถจะยืนยันได้ว่าความหมายนั้นมีความถูกต้องหรือไม่

4.2 การให้ความหมายของพระนิพพานที่ถูกต้องเกิดจากความเข้าใจที่มีพื้นฐานมาจาก ความเข้าใจเรื่อง “จิต” และความเข้าใจเรื่องนี้ต้องอาศัยการปฏิบัติ ฝึกฝนจิตอย่างจริงจัง ในความเป็นจริงที่เราปฏิเสธไม่ได้คือความรู้ที่เกิดจากการฝึกฝนจิตเป็นความรู้ที่ออกมาจากป่า พระป่าหรือพระสายปฏิบัตินั่นเอง



## 5. References

### ภาษาไทย

- กระทรวงศึกษาธิการ.2545 **หยดน้ำบนใบบัว** กรุงเทพฯ: ศิลป์สยามบรรจุกุณณ์และการพิมพ์.
- เกษม ขนบแก้ว, 2532. **นิพพาน ศึกษาจากวรรณกรรมชุดธรรมโฆษณ์ของพุทธทาสภิกขุ**. มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา.
- คุณโทจันทร์.(2532).**ศาสนาเปรียบเทียบ.ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.**
- ดลยา แก้วคำแสน.2550. **นิพพานการศึกษาบทบาทของพระนางยโสธราชฉบับล้านนา.**
- ทวี ผลสมภพ. (2550).**ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับปรัชญาอภิปรัชญา**. กรุงเทพฯ:มหาวิทยาลัยรามคำแหง
- ปริญญา ต้นสกุล. (2544). **นักรบแห่งสุญญตา**. กรุงเทพฯ:จิตจักรวาล.
- พระฑูล ชิปปปัญญา. (2550). **เปลี่ยนความเห็น**.กรุงเทพฯ : ออฟเซท.
- พระโพธิญาณเถระ (ชา สุภัทโท) (2555). **นอกเหตุเหนือผล**. กรุงเทพฯ : เอ็น.พี.พริ้นติ้ง.
- พระไพศาล วิสาโล, (2554).**นิพพาน ที่นี้ เดียวนี้**. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์ธรรมะ.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), (2542).**กรณีธรรมกาย**. กรุงเทพฯ: บพิตรการพิมพ์.
- พุทธทาสภิกขุ. (2542). **นิพพาน**.กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์ธรรมสภา.
- พุทธประทีป.(2544). **หลักการพิจารณาพระนิพพานธาตุ**. กรุงเทพฯ:หอรัตนชัยการพิมพ์.
- พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ, (2546).**ศาสนาสากล**.กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์.
- พระมหานรินทร์ ฐานุตตโร (วรสุข),. 2542.**การศึกษาวิเคราะห์นิพพานในพระพุทธศาสนาเถรวาท**. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วศิน อินทสระ.(2554). **พระอานนท์ พุทธอนุชา**.กรุงเทพฯ:ปัญญาการพิมพ์.
- หลวงตามหาบัว.**ประวัติหลวงตา**. (2557).กรุงเทพฯ: ศิลป์สยามบรรจุกุณณ์
- หลวงปู่เทสก์ เทสรังสี. (2545).**อัตตโนชีวประวัติ**. กรุงเทพฯ:เอ็น.พี.พริ้นติ้ง.
- หลวงพ่อกุญชรสิงห์.(2552)**ไตรภูมิ**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิการพิมพ์.
- ศุภวรรณ พิพัฒพรณวงศ์ กรีน,2549.**ใบไม้กำมือเดียว**.กรุงเทพฯ:อัมรินทร์.
- สิริวรรณ, (2555). **กาลามสูตรสิบ**.พิมพ์ครั้งที่ 2.กรุงเทพฯ:สุภาพใจ.
- สมจินต์ สมมาปัญญา.พระ..(2546).**นิพพานเป็นอิตตาหรืออนัตตา**.กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.



สมภาร พรมทา. (2543). **พุทธปรัชญา**. กรุงเทพฯ:จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อรรถนิติลิมปิยมิตร,2547. **นิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ**:มหาวิทยาลัย เชียงใหม่.

### ภาษาอังกฤษ

A.G.Krishna Warriar. 1911.**The Concept of Mukit in Advaita Vedanta**. Madras :University of Madras.

Angeles, Peter A. 1983. **Dictionary of Philosophy**. New York: **Harper and Row**, Publishers.Lnc.

Bhikkhu Nanananda,1974.**The Magic of Mind in Buddhist Perspective**, Kandy: The Buddhist Publication Society.

Luang Suriyabongs.1960.**Buddhism in the Light of Modern Scientific Idea**.Thailand: Maha Makut Academy Bangkok.

Sunil K.Gupta.1986.**Insights in to Buddhism**.New Delhi:Kiran Mudran Kendra.